

* श्रीगणेशाय नमः *

अथ स्कान्देमहापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे तृतीयमरुणाचलमाहात्म्यम्

तत्र पूर्वार्धः प्रारभ्यते

—:००:—

प्रथमोऽध्यायः

लिङ्गप्रादुर्भाववर्णनम्

ललाटे त्रैपुण्ड्रो निटिलकृतकसूरितिलकः स्रुरन्मालाधारः स्रुरितकटिकौपीनवसनः
दधानो दुस्तारं शिरसि फणिराजं शशिकलां प्रदीपः सर्वेषामरुणगिरियोगीविजयते

व्यास उवाच

अथाऽऽहुर्मुनयः सूतं नैमिषारण्यवासिनः । अरुणाचलमाहात्म्यं त्वत्तः शुश्रूषवो वयम्
तन्माहात्म्यं वदेत्युक्तः सूतः प्रोवाच तान्मुनीन् ।

श्रीसूत उवाच

एतदर्थं चतुर्वक्त्रं पप्रच्छ सनकः पुरा ॥ ३ ॥

शृणुताऽऽवहितायूयंतद्रोवक्ष्यामि साम्प्रतम् । यदाकर्णयतां भक्त्या नराणां पापनाशनम्
सत्यलोके स्थितं पूर्वं ब्रह्माणं कमलासनम् । सनकः परिपप्रच्छ प्रणतः प्राञ्जलिः स्थितः

प्रथमोऽध्यायः]

* विष्णुना ज्यातिः स्वरूपशिवप्रभाववर्णनम् *

६८५

सनक उवाच

भुवनाधार ! देवेश ! वेदवेद्य चतुर्मुख । आसीदशेषविज्ञानं प्रसादाद्भवतो मम ॥ ६ ॥
भवद्भक्तिविभूत्या मे शोधिते चित्तदर्पणे । विभवते सकलं ज्ञानं सकृदेवोपदेशतः
सारार्थं वेदवेदानां शिवज्ञानमनाकुलम् । लब्धवानहमत्यन्तं कटाक्षैस्ते जगद्गुरोः
लिङ्गानि भुवि शैवानि दिव्यानि च कृपानिधे । मानुषाणि च सैद्धानि भौतानि सुरनायक
यल्लिङ्गममलं दिव्यमरिच्छेदनवैभवम् । स्वयम्भु जाम्बवे द्वीपे तैजसं तद्वदस्व मे
नामस्मरणमात्रेण यत्पातकविनाशनम् । शिवसारूप्यदं नित्यं मह्यं वद दयानिधे ॥
अनादिजगदाधारं यत्तेजः शैवमव्ययम् । यच्च दृष्ट्वा कृतार्थः स्यात्तन्महमुपदिश्यताम्
इति भक्तिमतस्तस्य कौतूहलसमन्वितम् । वाक्यामाकर्ण्य भगवान्प्रसादतपोनिधिः

दध्यौ च सुचिरं [शम्भुं] पङ्कजासनसंस्थितः ।

अन्तरङ्गसुखाग्भोधिमग्नचेताश्चतुर्मुखः ॥ १४ ॥

दृष्ट्वा यदापुरादृष्टं तेजःस्तम्ममयं शिवम् । उत्तीर्णसकलाधारं न किञ्चित्प्रत्यबुध्यत
पुनराज्ञां शिवाल्लब्धामनुपालयितुं प्रभुः । निर्वर्त्य हृदयं योगात्सस्मार सुतमानतम्
शिवदर्शनसञ्जातपुलकाङ्कितविग्रहः । आनन्दबाष्पवन्नेत्रः सगद्गदमभाषत ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच

अन्तः संस्मारितः पुत्र भवताऽहं पुरातनम् । शिवयोगमनुध्यायन्नस्मार्पतवचाऽऽदरात्
शिवभक्तिः परा जाता तपोभिर्बहुभिस्तव । तथा मदीयं हृदयं व्यावर्त्तितमिव क्षणात्
पावयन्ति जगत्सर्वं चरितैस्ते निराकुले । येषां सदाशिवे भक्तिर्वर्द्धते सार्वकालिको
सम्भाषणं सहावासः क्रीडा चैव विमिश्रणम् । दर्शनं शिवभक्तानां स्मरणं चाघनाशनम्
श्रूयतामद्भुतं शैवमाविर्भूतं तथा पुरा । अव्याजकरुणापूर्णमरुणाद्र्यभिधमहः ॥ २२ ॥

अहं नारायणश्चोभौ जातौ विश्वाधिकोदयात् ।

बहुस्यामिति सङ्कल्पं वितन्वानात्सदाशिवान् ॥ २३ ॥

स्वभावेन समुद्भूतौ विवदन्तौ परस्परम् । नच श्रान्तौ नियुध्यन्तौ साहङ्कारौ कदाचन
परस्परं रणोत्साहमावयोरतिभीषणम् । आलोक्य करुणामूर्तिरचिन्तयद्येश्वरः ॥

किमर्थमनयोर्युद्धं जायते लोकनाशनम् । मया सृष्टमहं पातेति विवादमधितस्थुषोः
समयेऽस्मिन्स्वयं लक्ष्योऽमुं ध्योरनयोर्भृशम् । यदियुद्धं नरोत्स्यामि तदास्याद्भुवनक्षयः
वेदेषु मममाहात्म्यं विश्वाधिकतया श्रुतम् । न जानातेऽमौ मुग्धौ क्रोधतोगलितस्मृती
सर्वोऽपि जन्तुरात्मानमधिकं मन्यते भृशम् । अमतान्यसमाधिक्यस्त्वधः पतति दुर्मतिः
यद्यहं कापि भुवनेनास्यामि मिति मात्मनः । तदा तद्रूपविज्ञानात्स आत्मा सोऽपि मामियात्
इति निश्चित्य मनसा स्वयमेव सदाशिवः । आवयोर्युध्यतोर्मध्ये वह्निस्तम्भः समुद्यतः

अतीत्य सकललोकान्सर्वतोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ३२ ॥

अनाद्यन्ततया चाथ दृगारतोऽस्म्यतिष्ठताम् । तेजःस्तम्भं ज्वलन्तं तमालोक्य शिथिलाशयौ
आवयोः पुरतो जाता वाणी चाप्यशरीरिणी । किमर्थं बालकौ युद्धं कल्प्यते मूढमानसौ
युवयोर्बलवैषम्यं शिव एव विवेक्ष्यते । तेजःस्तम्भमयं रूपमिदं शम्भोर्व्यवस्थितम् ॥
आद्यन्तयोरेयं युवामीक्षयाथा बलाधिकौ । इति तां गिरमाकर्ण्य निमुद्राद्विरतौ तदा ॥
अहं विष्णुश्च गतिमान्विचेतुं तद्व्यवस्थितौ । अग्निस्तम्भमयं रूपं शम्भोराद्यन्तवर्जितम्
अलोकितुं व्यवसितावावामाद्यन्तभागतः । विभितं व्योमगच्छन् द्रव्यं बालो जिघृक्षतः ॥
तथैवाऽऽवांसमुद्युक्तौ परिच्छेत्तुं चतन्महः । अथ विष्णुमहोत्साहात्क्रोडोऽभूत्सु महावपुः
तन्मूलविचयाऽयाच्च भूमिगर्भं व्यदारयत् । अहं च हंसतां प्राप्तो महावेगं समुत्पतन्
दिदृक्षुस्तच्छिरोभागं वियदूर्ध्वमगाहिषम् ।

अधो धो दारयन् शोणिमशेषामपि माधवः ॥ ४१ ॥

आविर्भूतमिवाधस्तादग्निस्तम्भमवैक्षत । अनेककोटिर्वर्षाणि विचिन्वन्नपि तेजसः ॥
अपश्यन्नादिमक्षय्यमार्त्तं रूपः स विह्वलः । विशीर्णदंष्ट्रवलयो विगलत्सन्धिबन्धनः ॥
श्रमातुरस्तृपाक्रान्तो नो यातुमशकद्वरिः । वाराहं रूपमतुलं सन्धारयितुमक्षमः ॥
विहन्तुमपि विश्रान्तो विषसाद रमापतिः । अचिन्तयदमेयात्मा परिश्रान्तशरीरवान्
गलितश्रीः क्रियाश्रान्तः शरण्यं शिवमाश्रयन् । धिङ्ममेदं महान्मौग्ध्यमहङ्कारसमुद्भवम्
येनाऽहमात्मनो नाथमात्मानं नावबुद्धवान् । अयं हि सर्ववेदानां देवानां जगतामपि
मूलभूतः शिवः साक्षान्मूलमस्य कथं भवेत् ।

अस्मादेव समुद्भूतोऽस्म्यहमाद्यन्तवर्जितात् ॥ ४८ ॥

यन्मयाऽन्वेष्टुमारब्धं शिवं पशुवपुर्धृता । अव्याजकरुणाबन्धोः पितुः शम्भोः प्रसादतः
पुनरेवेदृशी लब्धा मतिर्मे स्वात्मबोधिना । स्वयमेव महादेवः शम्भुर्यं पातुमिच्छति
तस्य सद्यो भवेज्ज्ञानमनहङ्कारमात्मजम् । न शक्नोमि पुनः कर्तुं पूजामस्य जगद्गुरोः
निवेदयामि चात्मानं शरणं यामि शङ्करम् । इति दध्यौ शिवं विष्णुः स्तुत्यामर्पितचेतनः ॥
सत्प्रसादाद्भूतपतेः पुरनेवोद्भूतः क्षितौ । अहं च गगनेऽभ्राभ्यमनेकानपिवत्सरान्
आघूर्णमाननयनः श्लथपक्षः श्रमं गतः । उपयु परिचाऽपश्यं ज्वलनं पुरतः स्थितम् ॥

तेजः स्तम्भं स्थूललिङ्गमं शैवं तेजः सुरार्चितम् ।

आहुः स केचिदालोक्य सिद्धास्तेजोऽशसंभवाः ॥ ५५ ॥

नित्यां शम्भोः परां कोटिदिदृक्षुः मांकृतोद्यमम् । अहोऽयं सत्यं मुग्धत्वमद्यापि चचिकीर्षति
आसन्नदेहपातोऽपि नाहङ्कारोऽस्य वै गतः । विशीर्यमाणपक्षोऽयं श्रान्तवाविभ्रान्तलोचनः
अपारतेजसि व्यर्थो विमोहोऽयं भविष्यति । एवं व्याकुलचित्तोऽयं क्रोडरूपी जनार्दनः
व्यावर्तितः शिवेनैव निर्व्याजकरुणा जुषा । ईदृशां ब्रह्ममुख्यानां सुराणां कोटिस्तम्भवः
यत्तेजः परमाणुभ्यस्तस्य पारं दिदृक्षते । स्वात्मतो योगतोऽध्यात्वासमये भगवाञ्छिवः
यदि बुद्धिददात्यस्मै तस्य नश्येदहं क्रिया । इत्येवं वदतां तेषां सिद्धानां सदयं वचः
आकर्ण्य शीर्णाहङ्कारो ह्यहमात्मन्यचिन्तयम् । न वेदराशि विज्ञानात्तपस्तीर्थनिषेवणात्
सञ्जायते शिवज्ञानमस्यैवानुग्रहादृते । शीर्णेऽपि पक्षजुगले सीदत्यङ्गे ह्यचञ्चले ॥
पुनरुत्सहते चेतः स्वाहङ्कारस्य सङ्ग्रहे । धिङ्मामहं क्रियाक्रान्तमनात्मबलवेदिनम्
शिवार्पितमनस्केभ्यः सिद्धेभ्यः सततं नमः । येषां संसर्गलब्धेन विभवेन समन्विताः
देवाः सर्वे भविष्यन्ति सततं शमितारयः । यस्य वेदा न जानन्ति परमार्थमहागमैः ॥
तमेव शरणं यामि शम्भुं विश्वविलक्षणम् । अवादिषमथाभाष्यं विष्णुं कमललोचनम्
लब्धदेहः शिवं भक्त्या संश्रितश्चन्द्रशेखरम् । अहो किमिदमाश्चर्यमागतं शौर्यशालिनाम्

६५ तम श्लोके "विभवेन समन्विताः" इति पाठात्पूर्वं तपसा शोधिताशयः ॥ ६५
शिवमेनं विजानामि आत्महेतुं पुरःस्थितम् । यत्प्रसादोपलब्धेन "इति पाठः पठनीयः"

शम्भुनायत्समुद्भूतमहङ्कारमुपाश्रितौ । आवां परस्परं युद्धमाकर्ण्य विपुलं महत् ॥६६॥
स एव शङ्करः सर्वमहङ्कारमथाऽऽवयोः । अपाहरदमेयात्मा स्वामाहात्म्यप्रकाशनात्
इममीश्वरमानतं सुरैरनलस्तम्भमयं सदाशिवम् ।

अभिपूजयितुं प्रवर्तते स भवेद्वै भवसागरस्य नौः ॥ ७१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मसनकसम्वादे लिङ्गप्रादुर्भाववर्णनं
नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

ब्रह्मविष्णुस्तुतिपूर्वकमरुणाचलेश्वरशङ्करस्य स्थावरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अथाऽहमुच्चरन्वेदानशेषैर्वदनैः शिवम् । अस्तौषं भक्तिसंपूर्णं कृत्वामानसमर्चनम् ॥ १ ॥
नमः शिवाय महते सर्वलोकैकहेतवे । येन प्रकाशयते सर्वं ध्रियते सततं नमः ॥ २ ॥
विश्वव्याप्तमिदं तेजः प्रकाशयतिसन्ततम् । नेक्षन्ते त्वद्दयाहीना जात्यन्धाभास्करं यथा
भूलिङ्गममलं ह्येतद्दृश्यमध्यात्मचक्षुषा । अन्तःस्थं वा बहिःस्थं वा त्वद्भक्तैरनुभूयते ॥
अपरिच्छेद्यमाकारमन्तरात्मनि योगिनः । तदेतत्तव देवेश ज्वलितं दर्पणो यथा ॥
अथवाशाङ्कनीशक्तिः सत्याऽणोरप्यणीयसी । मत्तो नान्यतरः कश्चिद्यन्मयपिविलीयते
अणुस्तेकरुणापात्रं महत्त्वं ध्रुवमश्नुते । नाधिकोऽस्ति परस्त्वत्तो न मत्तोऽपि त्वदाश्रयात्
त्वय्यर्पितं मनस्त्वत्तो न वियोगमपेक्षते । वाचः कथं प्रवृत्तिः स्यात्तव वै भवकीर्तने
स्वयमीशमहादेव प्रसीद भुवनाधिक । आदिश प्रयतं भक्तमपेक्षितनियुक्तिषु ॥ ६ ॥
इदं विज्ञाप्य विनयान्नमस्कृत्वा पुनः पुनः । प्राञ्जलिर्देवदेवेशं न्यषीदं सविधे विभोः ॥
अथविष्णुर्नवाभोदगभीरध्वनिरभ्यधात् । वाचः कृतार्थयन्भूयः शुक्लाः शङ्करकीर्तनैः
जय त्रिभुवनाधीश जय गङ्गाधर प्रभो ! । जय नाथ विरूपाक्ष जय चन्द्रार्द्धशेखर ॥

अव्याजममितं शम्भो कारुण्यं तव वर्द्धते । येन निर्धूतमखिलं भक्तेषु ज्ञानमाहितम् ॥
पालनं सर्वविद्यानां प्रापणं भूतिसञ्चयः । पुराणं च सुपुत्राणां पितुरेव प्रवर्धनम् ॥
शतानामपि मूर्तीनामेकामपिनवैः स्तुतैः । स्तोतुं न शक्नुमेशानसमवायस्तुक्तिभुनः ॥
त्वमेव त्वामलं वेत्तुं यदि वा त्वत्प्रसादतः ।

भ्रमरः कीटमाकृष्य स्वात्मानं किं न चाऽऽनयेत् ॥ १६ ॥

देवास्त्वदंशसम्भूतिप्रभवोन भवन्तिकिम् । अप्यायस्याग्निर्कीलस्य दाहशक्तिर्न किं भवेत्
देशकालक्रियायोगाद्यथाऽनेर्भेदसम्भवः । तथा विषयभेदेन त्वमेकोऽपि विभिद्यसे ॥
अनुग्रहपरो देव मूर्तिं दर्शय शङ्कर ! । आवयोरखिलाधार नयनानन्ददायिनीम् ॥ १६ ॥
एवं प्रणमतो देवः श्रद्धाभक्तिसमन्वितम् । प्रससाद परं शम्भुः स्तुतव तोरावयोर्द्वयोः ॥
तेजस्तस्मात्पुनस्तस्माद्देवश्चन्द्रार्द्धशेखरः । आविर्बभूव पुरुषः कपिलः कालकन्धरः ॥ २१ ॥
परशु बालहरिणं करैरभयविभ्रमौ । दधानः पुरुषोऽवादीत्पुत्रावावामिति प्रभुः ॥ २२ ॥
परितुष्टोऽस्मि युवयोर्भक्त्या युक्तात्मनोर्मयि ।

भवतं सर्वलोकानां सृष्टिरक्षाधिपौ युवाम् ॥ २३ ॥

युवयोरिष्टसिद्ध्यर्थमाविभुं तोऽस्म्यहं यतः । वरं वृणुतन्मयञ्च वरदोऽहमुपागतः ॥ २४ ॥
इति देवस्य वचनात्सुप्रीतौ च कृताञ्जली । विज्ञापयामासुस्तौ स्वं स्वमर्थं वृथक् कृत्यक्
अहं मन्त्रैः शिशुप्रायजगत्त्रयविधायकः । संस्तुवन्वैदिकैर्मन्त्रैरीशानमपराजितम् ॥
नमस्येऽहमिदं रूपं शश्वद्वरदमीश्वरम् । तेजोमयं महादेवं योगिध्येयं निरञ्जनम् ॥ २७ ॥
आपूर्यमाणं भवता तेजसा गगनान्तरम् । परिपृच्छयः सुरावासः क्षणादेव भविष्यति
सिद्धाचारणगन्धर्वा देवाश्च परमर्षयः । नावसन्नदिवि सञ्चारं लभेरंस्तेजसा तव ॥

पृथ्वी च सकला चैव तप्यमाना तवौजसा ।

चराचरसमुत्पत्तिक्षमा नैव भविष्यति ॥ ३० ॥

उपसंहृत्य तेजः स्वमरुणाचलसञ्ज्ञया । भवस्थावरलिङ्गं त्वं लोकानुग्रहकारणात् ॥
ज्योतिर्मयमिदं रूपमरुणाचलसञ्ज्ञितम् । ये नमन्ति नरा भवक्त्या ते भवन्त्यमराधिकाः
सेवन्तां सकलालोकाः सिद्धाश्च परमर्षयः । गणाश्च विविधा भूमौ मानुषं भवमास्थिताः

दिव्यारामसमुद्भूतकल्पकाद्याः सुरद्रुमाः । सेविनस्त्वांप्ररोहन्तुभरिता विविधैः फलैः ।
दिव्यौषधिगणास्सर्वे सिंहाद्यामृगजातयः । प्रशान्ताः परिवर्त्तन्तां पापकल्मषनाशनाम् ।
अयनद्वयभिन्नेन गमनेनाऽपि संयुतः । न लङ्घयिष्यति रविः शृङ्गं लिङ्गतनोस्तव
दिव्यदुन्दुभिशङ्खानां घोषैः पुष्पौघवृष्टिभिः ।

सेवितो भव देव ! त्वमप्सरोनृत्यगीतिभिः ॥ ३७ ॥

अमरत्वञ्चसिद्धत्वं रससिद्धीश्च निर्वृतिम् । लभन्तां मानुषानित्यं त्वत्सन्निधिमुपागताः ।
ईशित्वञ्च वशित्वञ्चसौभाग्यं कालवञ्चनम् । त्वामाश्रित्य नरास्सर्वे लभन्तामरुणाचलम् ।
सर्वावयवदानेन सर्वव्याधिविनाशनात् । सर्वाभीष्टप्रदानेन दृश्यो भव महीतले ॥
तथेति वरदं देवमरुणाद्रिपतिं शिवम् । प्रणम्य कमलानाथः प्रार्थयन्निदमब्रवीत् ॥
प्रसीद करुणापूर्णं शोणशैलेश्वर प्रभो ! महेश सर्वलोकानां हिताय प्रकटोदय ! ॥
यदाऽहं त्वामुपाश्रित्य जगद्रक्षणदक्षिणः । श्रीपतित्वमनुप्राप्तस्तदा भक्ता भवन्तु ते ॥

नाल्पपुण्यैरुपास्येत त्वद्रूपं महद्भुतम् ।

मया च ब्रह्मणा चैवमद्रूपदशेखरः ॥ ४४ ॥

प्रदक्षिणानमस्कारैर्नृत्यगीतैश्च पूजनैः । त्वामर्चयन्ति ये मर्त्याः कृतार्थास्ते गताहसः ।
उपवासैर्व्रतैः मन्त्रैरुपहारैस्तथाऽर्चनैः । त्वामर्चयन्ति मनुजाः सार्वभौमा भवन्तु ते ।
आरामं मण्डपञ्चाऽपि कूपं विधिविशोधनम् । कुर्वतामरुणाद्रीशसन्निधाने पुनर्भवम् ।
अङ्गप्रदक्षिणं कुर्वन्नष्टैश्वर्यसमन्वितः । अशेषपातकैः सद्यो विमुक्तो निर्मलाशयः ॥
आवामप्यविमुञ्चन्तौ सदा त्वत्पादपङ्कजम् । ध्यातव्यं मनुजैः सर्वैस्तव सन्निधिमागतैः ।
तथाऽस्त्विति वरं दत्त्वा विष्णवे चन्द्रशेखरः । अरुणाचलरूपेण प्राप्तः स्थावरलिङ्गताम् ।
तैजसं लिङ्गमेतद्विष्वक्लोकैककारणम् । अरुणाद्रिरिति ख्यातं दृश्यते वसुधातले ॥
युगान्तसमये क्षुब्धैश्चतुर्भिरपि सागरैः । अपि निर्मग्नलोकान्तैरस्पृष्टान्तिकभूतलम् ।
गजप्रमाणैः पृष्ठतैः पूरयन्तो जगत्त्रयम् । पुष्कराद्या महामेघा विश्रान्ता यस्य सानुनि ।
प्रवृत्ते भूतसंहारे प्रकृतौ प्रतिसञ्चरे । भविष्यत्सर्वबीजानि निषेदुर्यत्र निश्चयम् ॥
मया चाह्वयमानेभ्यः प्रलयानन्तरं पुनः । यत्पादसेवि विप्रेभ्यो वेदाध्ययनसंग्रहः ॥

सर्वासामपि विद्यानां कलानां शास्त्रसम्पदाम् ।

आगमानाञ्च वेदानां यत्र सत्यव्यवस्थितिः ॥ ५६ ॥

यद्गुहागह्वरान्तस्था मुनयः शंसितव्रताः । जटिनः सम्प्रकाशन्ते कोटिसूर्याग्नितेजसः ।
पञ्चब्रह्ममयैर्मन्त्रैः पञ्चाक्षरवपुर्धरैः । अकारपीठिकारूढो नादात्मा यः सदाशिवः ॥
अष्टभिश्च सदा लिङ्गैरष्टदिक्पालपूजितः । अष्टमूर्तितया योऽयमष्टसिद्धिप्रदायकः ॥

यत्र सिद्धास्तथालोकान्स्वान्स्वान्मुक्त्वा सुरेश्वराः ।

अपेक्षन्ते स्थिता मुक्तिं विहाय कनकाचलम् ॥ ६० ॥

एवं वसुन्धरापुण्यपरिपाकसमुच्चयः । अरुणाद्रिरिति ख्यातो भक्तभक्तिवरप्रदः ॥
कैलासान्मेरुशिखरादागतैर्देवसञ्चरैः । पूज्यते शोणशैलात्मा शम्भुः सर्ववरप्रदः ॥

इति कमलजवक्त्रपद्मजातं मुदितमनाः सनको निशम्य भक्त्या ।

विरचितविनयः प्रणम्य पुत्रः पितरमपृच्छदशवेदसारम् ॥ ६३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मविष्णुस्तुतिपूर्वकं शङ्करस्य
स्थावरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

पार्वत्याः शिवनेत्रनिमीलनेन तमसाक्षुब्धलोकपापभयेन काञ्च्यां कम्पास्थित-
काम्रतले तपश्चर्याकरणार्थमागमनं शिवविरहश्च

सनक उवाच

भगन्नरुणाद्रीशमाहात्म्यमिदमद्भुतम् । श्रुतं शिवप्रसादेन दयया ते जगद्गुरो ! ॥ १ ॥
आश्चर्यमेतन्माहात्म्यं सर्वपापविनाशनम् । आराधयन्पुनः के वा वरदं शोणपर्वतम् ॥

अनादिरन्तरहितः शिवः शोणाचलाकृतिः । युवयोस्तपसा देव वरदानाय संस्थितः
सकृत्सङ्कीर्तितेनाग्निशोणाद्रिरिति मुक्तिदे । सन्निधिः सर्वकामानां जायते चाघनाशनम्
शिवशब्दाद्भुतास्वादः शिवार्चनकथाक्रमः । इति तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवः पितामहः ॥

उवाच करुणामूर्तिररुणाद्रीशमानमन् ।

ब्रह्मोवाच

श्रूयतां वत्स ! पार्वत्याश्चरितं यत्पुरातनम् ॥ ६ ॥

अरुणाद्रीशमाश्रित्य यथा सा निवृत्ताऽभवत् । आससादमहादेवः कदाचित्पार्वतीपतिः
रत्नसिंहासनं दिव्यं रत्नतोरणसंयुतम् । रत्नपुष्पफलोपेतकल्पद्रुममनोहरम् ॥ ८ ॥
पराध्यद्वेषदास्तीर्णं बद्धमुक्तावितानकम् । विमुक्तपुष्पप्रकरादिव्यधूपोरुसौरभम् ॥ ९ ॥
प्रलम्बमालिकाजालनिनदद्भृङ्गसङ्कुलम् । दिव्यतूर्यघनारावप्रनृत्यद्गुहवाहनम् ॥ १० ॥
पार्वतीसिंहसंचारपरित्रस्तमहागजम् । अप्सरोभिः प्रनर्त्ताभिर्गायन्तीभिश्च केवलम् ॥
आसेवितपुरोरङ्गं दिक्पालकनिषेवितम् । ऋष्यजुःसामजैर्मन्त्रैः स्तुवद्भिर्मुनिपुङ्गवैः ॥
ब्रह्मर्षिभिस्तथा देवैः सिद्धैराजर्षिभिर्हृतम् । गणैश्च विविधाकारैर्मसालङ्कृतविग्रहैः
रुद्राक्षधारसुभगैरापूर्णां शिवतत्परैः । वीणावेणुमृदङ्गादितौर्यत्रिकजनिस्वनैः ॥ १४ ॥
घण्टाटङ्कारसुभगैर्वेदध्वनिविमिश्रितैः । मनोहरं महादिव्यमासनं पार्वतीसखः ॥ १५ ॥
अलञ्चकार भगवान्भक्तानुग्रहकाम्यया । आस्थाय विमलं रूपं सर्वतेजोमयं शिवम्

अम्बिकासहितः श्रीमान्विजहार दयानिधिः

सङ्कीर्तने कथामेदैर्द्युतक्रीडाविकल्पनैः ॥ १७ ॥

गणानां विकटैर्नृत्यै रमयामास पार्वतीम् । विसृज्य सकलान्देवानृषींश्चापिसभासदः
वरान्प्रदाय विविधान्भक्तलोकाय वाञ्छितान् । आगमेषु विचित्रेषु सर्वतुङ्गसुमेषु च
विजहारोमया सार्द्धं रत्नप्रासादपङ्क्तिषु । वापिकासु मनोज्ञासु रत्नसोपानपङ्क्तिषु
केलिपर्वतशृङ्गेषु हेमरम्भावनान्तरे । गङ्गातरङ्गशीतेन फुलपङ्कजगन्धिना ॥ २१ ॥

वातेन मन्दगतिना विहारविहतश्रमः । स्वकामतः स्वयं देवः प्रेयसीमभ्यनन्दयत् ॥

रतिरूपां शिवां देवीं सर्वसौभाग्यसुन्दरीम् ।

कदाचिद्रहसि प्रीता निजाज्ञावशवर्त्तिनम् ॥ २३ ॥

रमणं जानतीमुग्धापश्चादभ्येत्यसादरम् । कराभ्यां कमलाभाभ्यां त्रिनेत्राणि जगद्गुरोः

पिदधे लीलया शम्भोः किमेतदिति कौतुकात् ।

चन्द्रादित्याग्निरूपेण पिहितेष्वक्षिषु क्रमात् ॥ २५ ॥

अन्धकारोऽभवत्तत्र चिरकालं भयङ्करः । निमिषार्द्धेन देवस्य जग्मुर्वत्सरकोटयः ॥
देवीलीलासमुत्थेन तमसाऽभूजगत्क्षयः । तमसा पूरितं विश्वमपारेण समन्ततः ॥ २७ ॥
भूयं ज्योतिःप्रचारेण विनाशं प्रत्यपद्यत । न व्यजृम्भन्त विबुधा न च वेदाश्चकासिरे
ताऽपि जीवाः समभवन्व्यक्तं केवलं स्थितम् । जगतामपि सर्वेषामकाले वीक्ष्य संक्षयम्
तपसा लब्धस्फूर्तीनां विचारः समपद्यत । किमेतत्तमसो जन्म भुवनक्षयकारणम् ॥
भगवानपि सर्वात्मा न नूनं कालमाक्षिपत् । देवी विनोदरूपेण पिदधे पुरजिद्दृशः
तेनैदमखिलं जातं निस्तेजो भुवनत्रयम् । अकालतमसा व्याप्ते सकले भुवनत्रये ॥
का गतिलब्धराज्यानां तपसा देवजन्मनाम् । न यज्ञाः सप्रवर्तन्ते न पूज्यन्ते सुराभुवि
इति निश्चय्य मनसा वीक्ष्य ते ज्ञानचक्षुषा ।

नित्यास्ते सूरयो भक्त्या शम्भुमानभ्य नुष्टुबुः ॥ ३४ ॥

जगमः सर्वजगत्कर्त्रे शिवाय परमात्मने । मायया शक्तिरूपेण पृथग्भावमुपेयुषे ॥ ३५ ॥

अविनाभाविनी शक्तिराद्यैका शिवरूपिणी ।

लीलया जगदुत्पत्तिरक्षासंहितकारिणी । ३६ ॥

अर्धाङ्गी सा तव देव शिवशक्त्यात्मकं वपुः । एक एव महादेवो न परे त्वद्विना विभो
लीलया तव लोकोऽयमकाले प्रलयं गतः । करुणा तव निर्व्याजा वर्द्धतां लोकवर्द्धनी
भवतो निमिषार्द्धेन तेजसामुपसंहृतेः । गतान्यनेकवर्षाणि जगतां नाशहेतवे ॥ ३९ ॥
ततः प्रसीद करुणामूर्त्तं काल ! सदाशिव । विरमप्रणयारब्धादमुष्मालोऽकसङ्क्षयात्

इति तेषां वचः श्रुत्वा भक्तानां सिद्धिशालिनाम् ।

विसृजाऽक्षीणि गौरीति करुणामूर्त्तिरब्रवीत् ॥ ४१ ॥

विससर्ज च सा देवी पिधानं हरचक्षुषाम् । सोमसूर्याग्निरूपाणां प्रकाशमभवज्जगत्

कियान्कालो गतश्चेति पृष्ठैः सिद्धैश्च वैनतैः । उक्तं त्वन्निमिषार्द्धं न जगमुर्वत्सरकोटयः ।
अथ देवः कृपामूर्तिरालोक्य विहसन्प्रियाम् । अत्रवीत्परमोदारः परं धर्मार्थसंग्रहम्
अविचार्य कृतं मुग्धे भुवनक्षयकारणात् । अयुक्तमिह पश्यामि जगन्मातुस्तवैव हि ॥
अहमप्यखिललोकान्संहर्ष्यामिसङ्क्षये । प्राप्ते काले त्वयामौ ग्यादकाले प्रलयंगताः
केयं वा त्वाद्दृशी कुर्यादीदृशं सद्भिर्गर्हितम् । कर्म नर्मण्यपि सदा कृपामूर्तिर्न बाधते
इति शम्भोर्वचः श्रुत्वा धर्मलोपभयाकुला ।

किं करिष्यामि तच्छान्त्या इत्यपृच्छत्स्म तं प्रिया ॥ ४८ ॥

अथ देवः प्रसन्नात्मा व्याजहार दयानिधिः । देव्यास्तेनानुतापेन भक्त्या च तोषितः शिवः ॥
मन्मूर्तेस्तव केयं वा प्रायश्चित्तिरिहोच्यते । अथापि धर्ममार्गोऽयं त्वयैव परिपाल्यते
श्रुतिस्मृतिक्रियाकल्पा विद्याश्च विबुधादयः । त्वद्रूपमेतदखिलं महदर्थोऽस्मि तन्मयः
मान्ययाभिन्नया देव्या भाव्यं लोकसिसृक्षया ॥ ५२ ॥

तस्माल्लोकानुरूपन्ते प्रायश्चित्तं विधीयते । षड्विधो गदितो धर्मः श्रुतिस्मृतिविचारतः
स्वामिना नाऽनुपाल्येत यदि त्याज्योऽनुजीविभिः ।

न त्वां विहाय शक्नोमि क्षणमप्यासितुं क्वचित् ॥ ५४ ॥

अहमेव तपः सर्वं करिष्याम्यात्मनि स्थितः । पृथ्वी च सकला भूयात्तपसा सफला तव
त्वत्पादपद्मसंस्पर्शात्त्वत्तपोदर्शनादपि । निरस्यन्ति स्वसान्निभ्याद् दुष्टजातमुपद्रवम्
कर्मभूमेस्त्वमाधिक्यहेतवे पुण्यमाचर । त्वत्तपश्चरणं लोके वीक्ष्य सर्वोऽपि सन्ततम्
धर्मं दृढतरां बुद्धिं निवध्नीयान्न संशयः । कृतार्थयिष्यति मही दया ते धर्मपालनैः ॥
त्वमेवैतत्सकलं प्रोक्ता वेदैर्देवि सनातनैः । अस्ति काञ्चीपुरीख्याता सर्वभूतिसमान्विता
या दिवं देवसम्पूर्णा प्रत्यक्षयति भूतले । यत्र क्लृप्तं तपः किञ्चिदन्तःफलमुच्यते ॥ ६० ॥
देव ! श्चमुनयः सर्वे वासं वाञ्छन्ति सन्ततम् । तत्र कम्पेति विख्याता महापातकनाशिनी ॥
यत्र स्थितानां मर्त्यानां कम्पन्ते पापकोटयः । तत्र चूतद्रुमश्चैको राजते नित्यपल्लवः
सम्पूर्णशीतलच्छायः प्रसूनफलपल्लवैः । तत्र जप्तं हुतं दत्तमनन्तफलदं भवेत् ॥ ६३ ॥

गणाश्च विविधाकारा डाकिन्यो योगिनीगणाः ।

परितस्त्वां निषेवन्तां विष्णुमुख्यास्तथा पराः ॥ ६४ ॥

अहं च निष्कलो भूत्वा तव मानसपङ्कजे । सन्निधास्यामि मा भूस्त्वन्देवि ! मद्विरहाकुला
इत्युक्ता देवदेवेन देवी कम्पास्तिकं ययौ । तपः कर्तुं सखीयुक्ता विस्मयाक्रान्तलोचना
कम्पाञ्च विमलां सिन्धुमुनिसङ्घनिषेविताम् । आलोक्य कोमलदलमेकाम्रं दृष्ट्वा रणम्
फलपुष्पसमाकीर्णं कोकिलालापसङ्कुलम् । प्रससाद पुनर्देवं सस्मार च महेश्वरम् ॥
कामाग्निपरिविताङ्गी तपःश्रमेव साऽभवत् । अभ्यभाषत सा गौरी विजयां पार्श्ववर्तिनीम्

कामशोकपरीताङ्गी पुरारिविरहाकुला ॥ ७० ॥

इममग्रहरमागतानिशं स्वयमपि पूजयितुं तपोमिरीशम् ।

अयमभिनवपल्लवप्रसूनः स्मरयति मां स्मरन्धुरैकचूतः ॥ ७१ ॥

कथमिव विरहः शिवस्य सद्यः क्षुभितधियाऽत्र भृशं मनोभवेन ।

तदपि च तरुणेन्दुचूडपादस्मरणमहौषधमेकमेव द्रष्टुम् ॥ ७२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्द्धे पार्वत्याः शिवनेत्रमीलनेन तमसा

क्षुब्धलोकपापभयेन काञ्च्यां कम्पास्थितैकाग्रतले

तपश्चर्यार्थमागमनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

विजयासान्त्वनया पार्वत्या तपःकरणं आकाशवाण्या गौतमर्षेराश्रमगमनाय

प्रेरणं देव्यास्तत्र गमनम्

ब्रह्मोवाच

अथाऽभ्यधत्त विजयाप्रणम्य जगदम्बिकाम् । सान्त्वयन्तीस्तुतिशतैरुपायैः शिवदर्शनैः
देवि त्वमविनाभूता सदा देवेन शम्भुना । प्राणेश्वरीत्वमेकाऽसि शक्तिस्तस्य परात्मनः

तथा मायां त्वमात्मीयां सन्दर्शयितुमीहसे । पृथग्भावमिवेशानः प्रकाशयतिनस्वयम्
आदेशं प्रतिगृह्यैव समुपेताऽपि पार्वति ॥ अलङ्घनीयां सेवाज्ञा शाम्भवी सर्वदात्वया
विधातव्यं तपः प्राप्तं स्थानेऽस्मिञ्छिवकल्पिते ।

निवृत्त्य निखिलान्कामाञ्छन्भुमाश्रितया त्वया ॥ ५ ॥

अन्यथाऽपि जगद्भ्रष्टा त्वदधीना जगन्मयि ॥ धर्मसंरक्षणे भूयः शिवेन सहितं तव ॥

निष्कलं शिवमत्यन्तं ध्यायन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।

वियोगदुःखं कच्चित्त्वं न स्मरिष्यसि पार्वति ॥ ७ ॥

भक्तानां तव मुख्यानां तवैवाऽऽचारसंग्रहः । उपदेशितयालोके प्रथतां धर्मवत्सले ॥

इति तस्य वचः श्रुत्वा गौरी सुस्थिरमानसा । तपः कर्त्तुं समारम्भेकम्पानद्यातटेषुभे

विमुच्य विविधा भूषा रुद्राक्षगणभूषिता । विसृज्य दिव्यं वसनं पर्यधाद्वलकलेशुभे ॥

अलकैः सहसा शिल्पमनयच्च कपदैताम् । अलिम्पत तनूँसर्वां भस्मना मुक्तकुङ्कुमा

मृगेषु कृतसन्तोषा शिलौञ्जीकृतवृत्तिषु । जजाप नियमोपेता शिवपञ्चाक्षरं परम् ॥

कृत्वा त्रिपवणं स्नानं कम्पापयसिनिर्मले । कृत्वा च सैकतं लिङ्गं पूजयामाससादरम्

वृक्षप्ररोपणैर्दानैरशेषातिथिपूजनैः । श्रान्तिं हरन्ती जीवानां देवी धर्ममपालयत् ॥

ग्रीष्मेपञ्चाग्निमध्यस्थावर्षासुस्थण्डिलेशया । हेमन्तजलमध्यस्थाशिशिरेऽचाकरोत्तपः

पुण्यात्मनां महर्षीणां दर्शनार्थमुपेयुषाम् । विस्मयं जनयामास पूजयामास सादरम् ॥

कदाचित्स्वयमुच्चित्य वनान्तात्पलवान्वितम् ।

पुष्पोत्करं विशेवेण शोधितुं समुपाविशत् ॥ १७ ॥

कृत्वा च सैकतं लिङ्गं कम्पारोधास पावने । सम्पूजयितुमारम्भे न्यासावाहनपूर्वकम्

सूर्यमभ्यर्च्य विधिवद्रक्तैः पुष्पैश्च चन्दनैः । पञ्चावरणसंयुक्तं क्रमादानर्चं शङ्करम्

धूपैर्दोषैश्च नैवेद्यैर्भक्तिभावसमन्वितैः । अपरोक्षितर्मशानमालुलोके पुरोहितम् ॥ २० ॥

अथ देवः शिवःसाक्षात् संशोधयितुमम्बिकाम् । कम्पानद्याःप्रवाहेणमहतापर्यावेष्टयत्

अतिवृद्धं प्रवाहं तं कम्पाया समुपस्थितम् ।

आलोक्य नियमासीनामाहुः सख्यस्तदाम्बिकाम् ॥ २२ ॥

उत्तिष्ठ देवि बहुलः प्रवाहोऽयंविजृम्भते । दिशां मुखानि सम्पूर्णं तरसा प्लावयिष्यति

इति तद्वचनं श्रुत्वा ध्यायन्ती मीलितेक्षणा । उन्मील्य वेगमतुलं नद्यास्तं समवैक्षत

अचिन्तयच्च सा देवीपूजाविघ्नसमाकुला । किं करोमि न शकोमिहातुमारब्धमर्चनम्

श्रेयः प्राप्तुमविघ्नेन प्रायः पुण्यात्मनाम्भुवि । घटते धर्मसंयोगोमोरथफलप्रदः ॥

सैकतं लिङ्गमतुलप्रवाहाल्लयमेष्यति । लिङ्गनाशे विमोक्तव्यः सद्भक्तैः प्राणसंग्रहः ॥

प्रवाहोऽयं समायाति शिवमायाविनिर्मितः । विशोधयितुमात्मानं भक्तियुक्तंनिजेपदे ॥

आलिङ्ग्यसुदृढदोर्भ्यामेतलिङ्गमनाकुलम् । अहंवत्स्यामियाताऽऽशुसख्योयूयंविरुतः

इत्युक्ता सैकतंलिङ्गं गाढमाङ्ग्यसाम्बिका । न मुमोचप्रवाहेणवेष्ट्यमानापिवेगतः

स्तनचूचुर्कनिर्मग्नमुप्रादृशितलाञ्छनम् । महालिङ्गं स्वसंयुक्तं प्रणनाम तदादरात् ॥

निमोलितेक्षणा ध्यानतिष्ठैकहृदया स्थिता ।

पुलकाञ्चित्सर्वाङ्गी सा स्मरन्ती सदाशिवम् ॥ ३२ ॥

कम्पस्वेदपरित्राणलज्जाप्रणयकेलिदात् । क्षणमप्यचला लिङ्गान्न वियोगमेपेक्षते ॥

अथ तामब्रवीत्काऽपि दैवी वागशरीरिणी । विमुञ्चवालिके लिङ्गं प्रवाहोऽयंगतोमहान्

त्वयाचितमिदं लिङ्गं सैकतं स्थिरभैरवम् । भविष्यति महाभागे वरदं सुरपूजितम्

तपश्चर्यां तवाऽऽलोक्यरचितं धर्मपालनम् । लिङ्गं चैतन्नमस्कृत्यकृतार्थाः सन्तुमानवाः

अहं हि तैजसं रूपमास्थाय वसुधातले । वसामि चाऽत्र सिद्धयर्थमरुणाचलसञ्ज्ञया

रुणद्धि सर्वलोकेभ्यः परुषं पापसञ्चयम् । रुणो न विद्यते यस्मिन्दृष्टेतेनाऽरुणाचलः

ऋषयः सिद्धगन्धर्वा महात्मानश्च योगिनः । मुक्त्वा कैलासशिखरं मेरुवैनमुपासते

मदंशयातयोः पूर्वं युध्यतोर्ब्रह्मकृष्णयोः । अहं मोहमपाकर्तुं नेजेरूपो व्यवस्थितः ॥

ब्रह्मणा हंसरूपेण विष्णुना क्रोडरूपिणा । अदृष्टाशेखरपदः प्रणतो भक्तियोगतः ॥

ततः प्रसन्नः प्रत्यक्षस्ताभ्यां वरमभीप्सितम् ।

प्रादां जगत्त्रयस्याऽस्य संरक्षायान्तु कौशलम् ॥ ४२ ॥

प्रार्थितश्च पुनस्ताभ्यामरुणाचलसञ्ज्ञया । अनैषि तैजसं रूपमहं स्थावरलिङ्गताम् ॥

गत्वा पृच्छ महाभागं मद्भक्तिं गौतममुनिम् । अरुणाचलमाहात्म्यं श्रुत्वा तत्रतपश्चर

तत्र ते दर्शयिष्यामि तैजसं रूपमात्मनः । सर्वपापनिवृत्त्यर्थं सर्वलोकहिताय च ॥
इति वाचं समाकर्ण्य निष्कलात्कथितां शिवात् । तथेति सहसादेवो गन्तुं समुपचक्रमे
अथ देवान्पीन्सर्वान्पश्चात्सेवार्थमागतान् । अवादीदम्बिकालोक्यस्नेहपूर्णं चक्षुषा
तिष्ठताऽत्रैव वै देवा मुनयश्च दृढव्रताः । नियमांश्चाऽधितिष्ठन्तः कम्पारोधसिपावने
सर्वपापक्षयकरं सर्वसौभाग्यवर्द्धनम् । पूज्यतां सैकतं लिङ्गं कुचकङ्कणलाञ्छनम् ॥
अहं च निष्कलं रूपमास्थायैतद्विवानिशम् । आराधयामि मन्त्रेण शोणेश्वरं वरप्रदम्
मत्तपश्चरणालोके मद्धर्मपरिपालनात् । मल्लिङ्गदर्शनाच्चैव सिध्यन्ति वष्टविभूतयः ॥
सर्वकामप्रदानेन कामाक्षीमतिकामतः । मां प्रणम्याऽत्रमद्भुतकालभन्तां वाञ्छितं वरम्
अहं हि देवदेवस्य शम्भोरव्याहतो जनः । आदेशं पालयिष्यामि तत्त्वाऽरुणमहीधरम्
तत्र गत्वा तपस्तीव्रं कृत्वा शम्भुं प्रसाद्य च ।

मान्तु लब्धवरां यूयं पश्चाद्द्रक्ष्यथ सङ्गताः ॥ ५४ ॥

इति सर्वान्विसृज्याऽऽशु सङ्कल्पान्पादसेविनः । अरुणाद्रिगतावालातपसे शङ्कराज्ञया
नित्याभिसेविताऽकारि सखीभिरभियोगतः ।

आससादाऽरुणाद्रीशं दिश्यदुन्दुभिनादितम् ॥ ५६ ॥

अन्तस्तेजामयं शान्तमरुणाचलनायकम् । अप्सरोनृत्यगीतैश्च पूजितं पुष्पवृष्टिभिः
प्रणम्य स्थावरं लिङ्गं कौतूहलसमन्विता । सिद्धानां योगिनां सार्धं मृषीणाञ्चान्ववैक्षत
अत्रिभृं गुर्भरद्वजः कश्यपश्चाङ्गिरास्तथा । कुत्सश्चगौतमश्चाऽन्येसिद्धविद्याधरामराः
तपः कुर्वन्ति सततमपेक्षितवराप्तये । गङ्गाद्याः सरितश्चान्याः परितः पर्युपासते ॥
दिश्यलिङ्गमिदं पूज्यमरुणाद्रिरिति स्मृतम् । वन्दस्वेति सुरैः प्रोक्ता प्रणनामपुनःपुनः
अभ्यर्थिता पुनः सर्वैरातिथ्यार्थं महर्षिभिः । शिवाज्ञयागौतमोमे द्रष्टव्यइतिसाऽवदत्
अयमत्रर्षिभिर्भक्तैर्निर्दिष्टं तमथाभ्यगात् । स मुनिः शिवभक्तानां प्रथमस्तपसांनिधिः
वनान्तरं गतः प्रातः समित्कुशलफलाहतेः । अतिथीनाश्रमं प्राप्तानर्चयेति दृढव्रतान्
शिष्यानादिश्यधर्मात्मागतश्चविपिनान्तरम् । अथसागौतमं द्रष्टुमागतापर्णशालिकाम्
क गतो मुनिरित्युक्तेरित आयास्यति क्षणात् ।

शिष्यैरभ्यर्थितेत्युक्त्वा फलमूलैस्सुगन्धिभिः ॥ ६६ ॥
अभ्युत्थानेनाऽऽसनेन पाद्येनाऽऽर्घ्येण सूनृतैः । वचनैः फलमूलेन साऽर्चिता शिष्यसम्पदा
क्षणं क्षमस्वेत्युचुस्तामन्ये जग्मुस्तदन्तिकम् । देश्यां प्रविष्टमात्रायां महर्षेराश्रमो महान्
अभवत्कल्पबहुलो मणिप्रासादसंकुलः । वनान्तरादुपावृत्य समित्कुशलफलाहरः ॥
अपश्यत्स्वाश्रमं दूरे विमानशतशोभितम् । किमेतदिति साश्चर्यं चिन्तयन्मुनिपुङ्गवः
गौर्याः समागमं सर्वमपश्यज्ज्ञानचक्षुषा । शीघ्रं निवर्तमानोऽसौ द्रष्टुं तालोकमातरम्
शिष्यैः शीघ्रचरैर्वृत्तमावेदितमथाऽशृणोत् ॥ ७२ ॥
अथ महर्षिरुपागतकौतुको निजतपःफलमेव तदागमम् ।
शिवदयाकलितं परिचिन्तयन्नभजदाश्रममाश्रितवत्सलः ॥ ७३ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे पार्वत्याः कम्पाया अरुणाचले
गौतमाश्रमागमनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

अरुणाचलशिवाविर्भावब्रह्मपुष्करमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अरण्याद्गौतमं शान्तमुदजद्धार आगतम् । प्रत्याध्यातुं प्रवृत्ते शिवभक्तिर्जगन्मयी ॥
आलुलोके समायातं गौतमं शिष्यसेवितम् । लम्बमानशिरः श्मश्रुसम्पूर्णमुखमण्डलम्
जटाभिरतिताम्राभिस्तीर्थस्नानविशुद्धिभिः ।
न्यस्तरुद्राक्षमणिभिर्ज्वालाभिरिव पावकम् ॥ ३ ॥
भस्मत्रिपुण्ड्रकोपेतविशालनिटिलोज्ज्वलम् । शुक्लयज्ञोपवीतेन पूर्णं रुद्राक्षदामभिः ॥
दधानं वल्कले रक्ते तपःकृशितविग्रहम् । जपन्तं वैदिकान्मन्त्रान् रुद्रप्रीतिकरान्वहन् ॥

शम्भुनावसितोदात्तसारूप्यमिव भाषितम् । तेजोनिधि दयापूर्णप्रत्यक्षमिवभास्करम्
आलोक्ष्य तं महात्मानं वृद्धं शम्भुपदाश्रयम् । कृताञ्जलिपुटा गौरी प्रणन्तुमुपचक्रमे
कृताञ्जलि मुनिर्वीक्ष्य समस्तजगदम्बिकाम् । किमेतदिति साश्चर्यं वारयन्प्रणनामसः
स्वागतं गौरि सुभगे लोकमातर्दयानिधे ॥ व्याजेन भक्तसंरक्षां कर्तुं मन्त्रागतास्यहो ॥

अहो मान्ये ! मान्यमर्थं विज्ञायैव पुरा वयम् ।

पृथग्भावमिवाऽऽलम्ब्य शिष्यादिभिः समागताः ॥ १० ॥

यदेवि ते न चेन्किञ्चिन्मायाविलसितन्निजम् । ततःप्रपञ्चसंसिद्धिः कथमेवमविष्यति
तिष्ठत्वशेषं मे वक्तुं मायाविलसितं तव । न शक्यते यन्निर्णेतुं त्वदीयैश्च कदाचन
आस्यतां पावने शुद्ध आसने कुशनिर्मिते । शृङ्गतां पाद्यमर्घ्यं च दत्तं च विधिवन्मया
इति शिष्यैः समानीते दर्भाङ्के परमासने । आसीनामम्बिकांवृद्धो मुनिरानर्चभक्तिमान्
निवेद्य सकलां पूजां भक्तिभावसमन्वितः । गौर्यासमभ्यनुज्ञातः स्वयमप्यासनेस्थितः
उवाच दशमज्योत्स्नापरिधौतदिशामुखः । पुलकाञ्चित्सर्वाङ्गः सानन्दाश्रु सगद्गदम्

अहो देवस्य माहात्म्यं शम्भोरमिततेजसः ।

यद्भक्तक्षणेन त्वामादिशद्भक्तवत्सलः ॥ १७ ॥

असिद्धमन्त्रलुब्धव्यं किं वाऽन्यत्तव विद्यते । अम्बैतद्भक्तिमाहात्म्यं सन्दर्शयितुमीश्वरः
कौलासशैलवृत्तान्तः कम्पातटतपः स्थितः । अरुणाद्रिसमादेशः सर्वं ज्ञातमिदं मया ॥
आगताऽसि महाभागे भक्ताश्रममिमंस्वयम् । स्नेहेन करुणामूर्ते कर्तव्यमुपदिश्यताम्
इति तस्य वच श्रुत्वा महर्षेः सर्ववेदिनः ।

अम्बिका प्राह कुतुकात्स्तुवन्ती तं महामुनिम् ॥ २१ ॥

महावैभवमेतत्ते देवदेवः स्वयं शिवः । मध्ये तपस्विनां त्वांतु द्रष्टव्यं इति चाऽऽदिशत्
आगमानां शिवोक्तानां वेदानामपि पारगः । तपसा शम्भुभक्तानां त्वमेव शिवसम्मतः
अरुणाचलनाम्नाऽहं तिष्ठामीत्यब्रवीच्छिवः ।

अस्याऽचलस्य माहात्म्यं श्रोतव्यं च भवन्मुखात् ॥ २४ ॥

प्राप्ताऽस्म्यहं तपः कर्तुं मरुणाचलसन्निधौ । भवतां दर्शनादेव स्वयमीशः प्रसीदति ॥

शिवभक्तेन सम्भाषा शिवसङ्कीर्त्तनश्रवः । शिवलिङ्गार्चनं लोके वपुर्ग्रहफलोदयः ॥ २६ ॥
तस्मान्ममैतन्माहात्म्यं श्रोतव्यं भवतो मुखात् । सुव्यक्तमुपदेशेन ज्ञानतोऽसिपितामम

इति तस्या वचः श्रुत्वा गौतमस्तपसां निधिः ।

आचख्यौ गिरिशं ध्यायन्नरुणाचलवैभवम् ॥ २८ ॥

अज्ञातमिव यत्किञ्चित्पृच्छयतेच पुनस्त्वया । अवैमिसर्वविद्यानां मायाशैवीत्वमेव सा
अथवा भक्तवक्त्रेण शिववैभवसंश्रवः । शिक्षणं शास्त्रं तेषां तव तुष्टेश्च कारणम्
पठितानाञ्च वेदानां यथावृत्तफलावहम् । वदतां शृणुतां लोके शिवसङ्कीर्त्तनं तथा
सफलान्यद्य सर्वाणि तपांसिचरितानि मे । यदहं शम्भुनादिष्टं माहात्म्यं कीर्त्तये श्रुतम्

शिवाशिवप्रसादेन माहात्म्यमिदमद्भुतम् ॥ ३३ ॥

अरुणाचलमाहात्म्यं दुरितक्षयकारणम् । श्रूयतामनवद्याङ्गि पुरावृत्तमिदं महत् ॥
अरुणाद्रिमयं लिङ्गमाविर्भूतं यथा पुरा । न शक्यते पुनर्वक्तुमशेषं वक्त्रकोटिभिः ॥
अरुणाचलमाहात्म्यं ब्रह्मणामपिकोटिभिः । ब्रह्मणाविष्णुनापूर्वं सोमभास्करवह्निभिः
इन्द्रादिभिश्च दिक्पालैः पूजितश्चाऽष्टसिद्धये । सिद्धचारणगन्धर्वयक्षविद्याधरोरगैः ॥
खगैश्च मुनिभिर्दिव्यैः सिद्धयोगिभिरर्चितः । तत्तत्पापनिवृत्त्यर्थं तत्तदीप्सितसिद्धये
आराधितोऽयं भगवानरुणाद्रिपतिः शिवः । दृष्टो हरति पापानिसेवितोवाञ्छितप्रदः
कीर्तितोऽपि जनैर्दूरैः शोणाद्रिरिति मुक्तिदः । तेजःस्तम्भमयं रूपमरुणाद्रिरिति श्रुतम्
ध्यायन्तो योगिनश्चित्ते शिवसायुज्यमाप्नुयुः ।

दत्तं हुतञ्च यत्किञ्चिज्जप्तं चाऽन्यत्तपः कृतम् ॥ ४१ ॥

अक्षय्यं भवति प्राप्तमरुणाचलसन्निधौ । पुरा ब्रह्मा च विष्णुश्च शिवतेजोऽशसम्भवौ
साहङ्कारौ युयुधतुः परस्परजिगीषया । तथा तयोर्गर्वशान्त्यै योगिध्येयः सदाशिवः
अग्नितेजोमयं रूपमादिमध्यान्तवर्जितम् । सम्प्राप्यतस्थौ तन्मध्ये दिशो दशविभासयन्
तेजःस्तम्भस्य तस्याऽथ द्रष्टुमाद्यन्तभागयोः । हंसक्रोडतनूकृत्वा जग्मतुर्द्यौरसातलम्
तौ विषण्णमुखौ दृष्ट्वा भगवान्करुणानिधिः । आविर्बभूव च तयोर्वर्प्रादादभीप्सितम्
तत्प्रार्थितश्च देवेशो यातः स्थावरलिङ्गताम् । अरुणाद्रिरिति ख्यातः प्रशान्तः सम्प्रकाशते

दिश्यदुन्दुभिनिर्घोषैरप्सरोगीतनर्तनैः । पूज्यते तैजसं लिङ्गं पुष्पवृष्टितैः सदा ॥४८॥
ब्रह्मणामप्यतीतानां पुरा षण्णवतेः प्रभुः । विष्णुनाभिसमुद्भूतोब्रह्मालोकान्ससर्जहि
स कदाचित्तपोविघ्नं कर्तुं कामेनयोगिनाम् । इन्द्रेणप्रार्थितोब्रह्माससजेललितांस्त्रियम्
लावण्यगुणसम्पूर्णांमालोक्य कमलेक्षणाम् । मुमोह कन्दर्पशरैः स विद्वद्ब्रह्मदयो विधिः
स्पृष्टुकामंतमालोक्यब्रह्माणं कमलासनम् । नत्वा प्रदक्षिणव्याजाद्गन्तुमैच्छद्ब्रह्मपसराः

अस्यां प्रदक्षिणां भक्त्या कुर्वाणायां प्रजापतेः ।

चतसृभ्योऽपि दिग्भ्योऽस्य मुखान्युदभवन्क्षणात् ॥ ५३ ॥

साबालापक्षिणी भूत्वा गगनं समगाहत् । पुनश्च खगरूपेण समाथान्तंसमीक्ष्य सा
शरणं याचमाना सा शोणाद्रिमिममाश्रयत् । ब्रह्मणा विष्णुना च त्वमदृष्टपदशेखरः
रक्ष मामरुणाद्रीश शरण्यशरणागताम् । इति तस्यांभयार्त्तायांक्रोशन्त्यामरुणाचलात्
उदभूत्स्थावरालिङ्गाद्ब्रह्माधः कश्चिद्वनुर्द्धरः । सन्धाय सायकं चापे समेधगगनद्युतिः
निषादे पुरतो दृष्टे मोहस्तस्य ननाश हि । ततः प्रसन्नहृदयोऽतिनम्रः कमलोद्भवः ॥
नमश्चक्रे शरणाय शोणाद्रिपतये तदा । सर्वपापक्षयकृते नमस्तुभ्यं पिनाकिने ॥५६॥
अरुणाचलरूपाय भक्तवश्याय शम्भवे । अजानतां स्वभक्तानामकर्मविनिवर्त्तने ॥६०॥

त्वदन्यः कः प्रभुः कर्तुमशक्यं चाऽपि देहिनाम् ।

उपसंहर मे देहं तेजसा पापनिश्चयम् ॥ ६१ ॥

अन्यं वा सृज विश्वात्मन्ब्रह्माणलोकसृष्टये । अथ तस्यवचःश्रुत्वाशिबोदानस्यवेधसः
उवाच करुणामूर्तिर्भूत्वा चन्द्रार्द्धशेखरः । दत्तः कालस्तव मया पुरैव न निवर्त्त्यते ॥

कं वा रागादयो दोषा न बाधेरन्प्रभुस्थितम् ।

तस्माद्दूरस्थितोऽप्येतदरुणाचलसज्जितम् ॥ ६४ ॥

भजस्व तैजसं लिङ्गं सर्वदोषनिवृत्तये । वाचिकं मानसं पापं कायिकं वा च यद्ववेत्
विनश्यति क्षणात्सर्वमरुणाचलदर्शनात् । प्रदक्षिणानमस्कारैः स्मरणैरर्चनैः स्तवैः ॥
अरुणाद्रिरयं नृणां सर्वकलमपनाशनः । कैलासे मेरुशृङ्गे वा स्वस्थानेषु कलाद्रिषु ॥
सन्दृश्यः कश्चिदेवाहमरुणाद्रिरयं स्वयम् । यच्छृङ्गदर्शनान्नृणां चक्षुराभेनकेवलम् ॥

भवेत्सर्वाघनाशश्च लाभश्च ज्ञानचक्षुषः । मदंशसम्भवो ब्रह्मा स्वनाम्ना ब्रह्मपुंकरे ॥
अत्र स्नातःपुरा ब्रह्मन्मोहोऽगाज्जगतीपते । स्नात्वात्वंब्रह्मतीर्थंमांसमभ्यर्च्यकृताञ्जलिः

मौनी प्रदक्षिणं कृत्वा विश्वात्मन्भव विज्वरः ॥ ७१ ॥

इति वचनमुदीर्य विश्वनाथं स्थितमरुणाचलरूपतो महेशम् ।

अथ सरसि निमज्ज्य पद्मजन्मा दुरितहरं समपूजयत्क्रमेण ॥ ७२ ॥

इममरुणगिरीशमेष वेधा यमनियमादिविशुद्धचित्तयोगः ।

स्फुटतरमभिपूज्य सोपचारं गतदुरितोऽथ जगाम चाऽऽधिपत्यम् ॥७३॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मपुंकरमाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

षष्ठोऽध्यायः

अरुणाचलस्थविविधतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

गौतम उवाच

पुरा नारायणः कल्पे शयानः सलिलार्णवे । शेषपर्यङ्कशयने कदाचिन्नैव बुध्यत ॥१॥
तमसा पूरितं विश्वमप्रज्ञातमलक्षणम् । वीक्ष्य कल्पावसानेऽपि विषेदुर्नित्यसूरयः ॥
अहो कष्टमिदं रूपं तमसाविश्वमोहनम् । येन कल्पावसानेऽपि विष्णुर्नाद्याऽपिबुध्यते
ज्योतिषः पुरुषं पूर्णमपश्यन्तं सुरा अपि । कथं वा तमसः शान्तिं लभेरन्परिभाविनः
इति निश्चित्य मनसा देवदेवमुमापतिम् चिन्तयामासुरात्मस्थं तेजोराशिंनिरञ्जनम्
ततः प्रसन्नो भगवांस्तेजोराशिर्महेश्वरः । विश्वावनाय विज्ञप्तः प्रणतैर्नित्यसूरिभिः ॥६॥
ततस्तेजोमयाच्छम्भोः स्फुलिङ्गांशुसमुद्भवाः । उदस्तम्भन्त देवानांत्रयस्त्रिशचकोटयः
बोधितः सकलैर्देवैः समुत्थाय रमापतिः ।

प्रभातं वीक्ष्य सकलं मनस्तेवमचिन्तयत् ॥ ८ ॥

मया तमसि उद्रेकादकाले शयनं कृतम् । प्रबोधाय परं ज्योतिः स्वयं दृष्टः सदाशिवः
जगदुत्पत्तिकृत्यानिस्वयंकर्तुं व्यवस्यति । किं मयाऽत्र पुनः कार्यं ब्रह्मणा वा स्वयम्भुवा
धिङ्मां स्थितमनात्मनं निद्रया हृतचेतसम् । अथवा सर्वकर्तारं शरणं यामि शङ्करम्
सर्वदोषप्रशमनं सर्वाभीष्टफलप्रदम् । पवित्रमल्पपुण्यानां दुर्लभं शम्भुदर्शनम् ॥ १२ ॥
चिन्तयन्नेवमात्मस्थं ज्योतिर्लिङ्गं सदाशिवम् । प्रणनाम हरिर्भक्त्या देवमष्टाङ्गतो मुहुः
विश्वस्त्रपारमीशानं तुष्टाव दुरितच्छिदम् । अथ तेजोमयः शम्भुः शरण्यः शरणागतम्
अनुगृह्य कटाक्षैस्तं समुत्तिष्ठेत्यभाषत । उत्थाय करुणापूर्णं शम्भुं चन्द्रार्द्रशेखरम् ॥
नमस्त्रिभुवनेशाय त्रिमूर्तिगुणधारिणे । त्रिदेववपुषे तुभ्यं त्रिदृशे त्रिपुरद्वहे ॥ १६ ॥
त्वमेव जगतामीशो निजांशैर्देवतामयैः । कार्यकारणरूपेण करोषि स्वेच्छया क्रियाः
मां नियुज्य जगद्गुप्तौ परिमोह्य च मां यया । न दोषमुत सङ्कल्पविहातुमपि नेच्छसि
किं करोमि जगन्मूर्त्तौ न्यस्तभारोऽस्म्यहं त्वयि ।

न दोषमीहसे नूनमकालशयनेन माम् ॥ १६ ॥

हर शम्भो हरेरार्तिमनुतापं समीक्ष्य सः । आदिदेश हरः श्रीमान्प्रायश्चित्तं हरेरिदम्
अरुणाचलरूपेण तिष्ठामि वसुधातले । तस्य दर्शनमात्रेण भविता ते तमःक्षयः ॥ २१ ॥
पूर्वस्मै विष्णवे तत्र वरो दत्तो मया पुरा । तदैव तैजसं लिङ्गमरुणाचलसञ्ज्ञितम् ॥
तेजोमयमिदं रूपं प्रशान्तं लोकरक्षणात् । यदग्निमयमव्यक्तमपारगुणवैभवम् ॥ २३ ॥
नदीनां निर्भराणां च मेघमुक्ताभसामपि । अन्तर्ज्योतिर्मयत्वेन लयस्तत्रैव दृश्यते ॥
अन्धानां दृष्टिलाभेन पङ्गूनां पादसञ्चरैः । अपुत्राणां च पुत्राप्त्या मूकानां वाक्प्रवृत्तिभिः
सर्वसिद्धिप्रदानेन सर्वव्याधिविमोचनैः । सर्वपापप्रशमनैर्यत्सर्ववरदं स्थितम् ॥ २४ ॥
इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे शम्भुर्हरिश्चैवारुणाचलम् । आगत्य तप आस्थाय शोणाचलमुपास्त्य च
तमद्रिं परितो दृष्ट्वा सुरान्काननसंश्रयान् ।

ऋषीणामाश्रमान् पुण्यान्स्थापयामास वै हरिः ॥

वेदान्साङ्गोपनिषदान्समन्तान्मूर्तिधारिणः ॥ २८ ॥

ससर्ज दिव्यरूपाणां शतमप्सरसाङ्कुलम् । नृत्यैर्गोतैश्च वादित्रैस्सेवध्वमित्तिचादिशत्

ह्लात्वा ब्रह्मसरस्यस्मिन्विष्णुः कमललोचनः । प्रदक्षिणं चकारामुमरुणाद्रिं समर्चितम्
अपापः सर्वलोकानामधिपत्यञ्च लब्धवान् । रमया सहितो नित्यमभिरूपसुरूपया
भास्करस्तेजसां राशिरसुरैरपि पीडितः । ब्रह्मोपदेशादानर्चं भक्त्याऽरुणगिरीश्वरम्
निमज्ज्य विमले तीर्थे पावने ब्रह्मनिर्मिते । प्रदक्षिणं चकारैनमरुणाद्रिं स्वयम्भुम् ॥
अशेषदैत्यविजयं लब्ध्वा मेरुप्रदक्षिणम् । लेभे च परमं तेजः परतेजः प्रणाशनम् ॥ ३४ ॥
दक्षशापानलाक्रान्तः सोमः शिववचोबलात् । अरुणाचलमभ्यर्च्य लब्धरूपोऽभवत्पुनः
अग्निर्ब्रह्मर्षिशापेन यक्षमरोगप्रपीडितः । अपूतोऽपि पवित्रोऽभूदरुणाचलसेवया ॥
शक्रो वृत्रं बलं पाकं नमुचि जम्भमुद्धतम् ।

शिवलब्धवरान्दैत्यान्पुरा हत्वा जगत्पतीन् ॥ ३७ ॥

पातकैश्च परिक्षीणस्तथा लांकान्तमाश्रितः । शम्भुं प्रसाद्य तपसा शिवेन परिचोदितः
अरुणाद्रिः समभ्यर्च्य विपापोऽभूत्सुराधिपः । इष्ट्वा च हयमेधेन प्रीणयामास शङ्करम्
लब्ध्वा चेन्द्रपदं शक्रः शतमप्सरसाङ्कुलम् । सेवार्थमादिशच्छ्रीमान्दिशन् दुर्भुविसेवया
पुष्पमेघान्समादिश्य दिश्याभिः पुष्पवृष्टिभिः ।

समर्चयति शोणाद्रिं दिवि नित्यं च वन्दते ॥ ४१ ॥

शेषोऽपि शोणशैलेशं समभ्यर्च्य शिवाज्ञया । अभजत्कामरूपत्वं महीमण्डलधारकः
अन्ये नागाश्च गन्धर्वाः सिद्धाश्चाऽप्सरसाङ्गणाः ।

दिक्पालाश्च तमभ्यर्च्य लेभिरेऽपेक्षितान्वरान् ॥ ४३ ॥

देवैरशेषदैत्यादीज्जेतुकामैः समुद्यतैः । प्रार्थितः सर्वतोऽभीष्टवरदोऽरणभूधरः ॥ ४४ ॥
त्वष्ट्रा विरचिताकार आदित्यस्तेजसा तपन् । ब्रह्माथस्तु शोणाद्रिं भिलङ्कयितुमुद्यतः

रथवाहाः पुनस्तस्य शक्तिहीनाः श्रमं गताः ।

सोऽपि श्रिया विहीनश्च जातः शोणाद्रितेजसा ॥ ४६ ॥

नाऽशक्रोच्च दिवं गन्तुं सर्वगत्यां शुमालिनः । स तु ब्रह्मोपदेशेन समाराध्या रुणाचलम्
प्रीत्या तस्माद्विभोर्लेभे मार्गं व्योम्नो हयाञ्जुमान् ।

ततः प्रभृति तिग्मांशुः स हि शोणाख्यपर्वतम् ॥ ४८ ॥

न लङ्घयति किं त्वस्य प्रदक्षिणपरिक्रमैः । दक्षयागपरिध्वस्ता हीनाङ्गास्त्रिदशाः पुरा
अरुणाचलमारुध्यनवान्यङ्गानिलेभिरे । पूषा दन्तं शिखीहस्तं भगो नेत्रं त्वखण्डितम्
घ्राणं वाणीचलेभेसाशोणाचलनिषेवणात् । भार्गवः क्षीणनेत्रस्सविष्णुहस्तकुशाग्रतः
बलिदत्तावनीदानजलधारानिरोधतः । स तु शोणाचलं गत्वा तपःकृत्वाऽतिदुष्करम्
लेभे नेत्रं च पूतात्माभास्कराख्येगिरौस्थितः । अरुणाचलनाथस्यसेव्यासूर्यसारथिः
प्रतर्दनाख्यो नृपतिर्ग्रहीतुं देवकन्यकाम् । अरुणाद्रिपतेर्गानं कुर्वन्ती सादरोऽभवत् ॥
क्षणात्कपिमुखो जातोमन्त्रिभिश्चोदितोनृपः । प्रत्यर्प्यतांपुनश्चान्याः प्रादादरुणभूते
ततश्चारुमुखो जातः प्रसादादरुणेतिशुः । सायुज्यमस्मै सकलदत्तवान्भक्तिभावनतः ॥
अरुणाचलनाथस्य सन्निधौ ज्ञानदुर्वलः । गन्धर्वः पुष्पकाख्यस्तुभक्तिहीनोऽहगात्पुरा
ततो न्याग्रमुखं दृष्ट्वा गन्धर्वपरिचारकः । किमेतदिति साश्चर्यं पप्रच्छुस्ते परस्परम्
अथ नारदनिर्दिष्टमवज्ञाफलमात्मनः । बुद्ध्वारुणाद्रि सम्पूज्य पुनश्च सुमुखोऽभवत्
शिवभूमिरियं ख्याता परितो योजनद्वयम् । मुक्तिस्तत्रप्रसीतानां कदापिविलयो नहि
सप्तर्षयः पुराभूमौशापदोषसमन्वितः । सिपेविरुऽरुणाद्रिभ्यै नाथोज्ञात्वाविनिश्चयम्
शापमोक्षं ददौ श्रीमान्सप्तर्षीणां महात्मनाम् ।

सप्तर्षिभिः कृतं तीर्थं सर्वपापविनाशनम् ॥ ६२ ॥

शोणाचलस्य निकटे दृश्यते पावनं शुभम् । पङ्गुर्मुनिः शोणशैलात्पादौलब्धुं समागतः
अन्तर्हितप्रार्थितार्थो दारुहस्तपुटे वहन् । जानुचङ्क्रमणव्यग्रः शोणनद्यास्तटं गतः ॥
दारुहस्तपुटे तीर्थं निचिक्षेप पिपासतः । जानुचङ्क्रमणे तस्मिन्धूर्तस्तोयं पिपासति
अथ शोणचलं प्राप्तः कथं वा दारुहस्तकः । किमेतदिति तं पृच्छन्नाधावत्कलितत्परः
लब्धपादश्च सहसा जगाम च निजालयम् । नाद्राक्षीत्पुरुषं तत्र दारुहस्तौ पुरोगमौ
स्वयं गृहीत्वा चालोक्य ववन्देऽरुणपर्वतम् । ननन्द लब्धचरणो लब्धरूपोमहामुनिः
विस्मयोत्फुल्लनयनैः शिवभक्तैर्महात्मभिः ।

पूजितो लब्धपादः सञ्जगाम च यथागतम् ॥ ६६ ॥

बाली शकसुतः श्रीमाञ्छृङ्गादुदयभूतः । अस्ताचलस्य शिखरं प्रतिगन्तुं समुद्यतः ॥

आलुलोकेऽरुणगिरिं मध्ये देवनमस्कृतम् । ऊर्ध्वं गन्तुं समुद्युक्तः क्षीणवीर्योऽपतद्भुवि
पित्रा शक्रेण संगम्यचोदितः शोणपर्वतम् । लिङ्गं तैजसमभ्यर्च्य लब्धवीर्योऽभवत्पुनः ॥
ततः पूर्वं समभ्यर्च्य स्वसृष्टामानवप्रियाः । पालयामासधर्मात्मानीतिसारसमन्वितः
इलः प्रविश्य सहसा गौरीवनमखण्डितम् । स्त्रीभावं समनुप्राप्तः पप्रच्छ स्वं पुरोधसम्
वशिष्ठेन समादिष्टः शोणाद्रिसमपूजयत् । तपसऽऽराध्य देवेशंपुनः पुंस्त्वमुपागतः
मोमोपदेशाद्भक्त्याऽथ सस्माराऽरुणपर्वतम् । ईशानुग्रहतोलेभे शापमोक्षं तपोऽधिकः
लेभे च परमं स्थानमप्राप्यममरैरपि । भरतो मृगशावस्य स्मरणादायुषोऽत्यये ॥ ७७ ॥
न मुक्तिं प्राप योगेन मृगजन्मनि सङ्गतः । पत्नीविरहजं दुःखं प्राप्तवानमितं हरिः ॥
पुनर्गूपदेशेन शोणाद्रिमिममर्चयन् । अवतारेषु सर्वेषु सर्वदुःखान्यपाकरोत् ॥ ७८ ॥
सरस्वती च सावित्री श्रोभूभिः सरितस्तथा । अभ्यर्च्य शोणशैलेशमापदो निरतारिषुः
भास्करः पूर्वदिग्भागे विश्वामित्रस्तु दक्षिणे । पश्चिमे वरुणो भागे त्रिशूलं चोत्तराश्रयम्
योजनद्वयपर्यन्ते सीमाः शैलेषु संस्थिताः । चतस्रो देवतास्त्वेताः सेवन्तेशोणपर्वतम्
स्थिताः सीमावसानेषु शोणाद्रीशमवस्थितम् ।
नमन्ति देवाश्चत्वारः शिवं शोणाचलाकृतम् ॥ ८३ ॥

अस्योत्तरस्मिन्लिखरे दृश्यन्ते वरभूरुहः । सिद्धवेपः सदैवाऽऽस्ते यस्य मूले महेश्वरः
यस्यच्छायातिमहती सर्वदा मण्डलाकृतिः । लक्ष्यते विस्मयोपेतैः सर्वदा देवमानवैः
अष्टभिः परितो लिङ्गैरष्टदिक्पालपूजितैः । अष्टासु संस्थितैर्दिक्षु शोभते ह्युपसेवितः
नृपाणां शम्भुभक्तानां शङ्कराज्ञानुपालिनाम् । अत्रैवमहदास्थानमादिदेवेन निर्मितम् ॥
वकुलश्च महान्तश्च सदर्थितफलप्रदः । आगमार्थविदा मूले वामदेवेन सेव्यते ॥ ८८ ॥
अगस्त्यश्च वशिष्ठश्च सम्पूज्याऽरुणभूधरम् । संस्थाप्य लिङ्गं विमलेतेपातेतादृशतपः
हिरण्यगर्भतनयः पुरा शोणनदः पुमान् ।

अत्र तीव्रं तपस्तप्त्वा गङ्गाभिमुखगोऽभवत् ॥ ९० ॥

अत्र शोणनदी पुण्या प्रवहत्यमलोदका । वेणा च पुण्यतटिनी परितः सेवतेऽचलम्
यावद्याश्चदिशोभागेवायुतीर्थं च शोभते । तत्र स्नात्वा मरुत्पूर्वजगत्प्राणत्वमाप्तवान्

उत्तरेऽस्यगिरेस्तीर्थसुवर्णकमलोऽञ्जवल्म । दिव्यसौगन्धिका कीर्णहंसभृङ्गमनोहर

कौबेरं तीर्थमैशान्यामैशान्यं तीर्थमुत्तमम् ।

तस्यैव पश्चिमे भागे विष्णुः कमललोचनः ॥ ६४ ॥

स्नात्वा विष्णुत्वमभजत्कमलालिताकृतिः ॥ ६५ ॥

नवग्रहाः पुरा तत्र स्नात्वा ग्रहपदं गताः । नवग्रहप्रसादश्च जायते तत्र मज्जनात्

दुर्गा विनायकस्कन्दौ क्षेत्रपालः सरस्वती । रक्षन्ति परितस्तीर्थं ब्राह्ममेतदनन्तरम् ॥

गङ्गा च यमुनाचैव गोदावरी सरस्वती । नर्मदासिन्धुकावेर्यः शोणः शोणनदी च सा

एता गूढा निषेवन्ते पूर्वाद्याशासु सन्ततम् । नश्यन्त्यः सकलं पापमात्मक्षेत्रसमुद्भवम्

अन्याश्च सरितो दिव्याः पार्थिव्यश्च शुभोदकाः । उदजृम्भन्तसहसा शोणाद्रीशप्रसादतः

आगस्त्यं दक्षिणे भागे तीर्थं महदुदाहृतम् । सर्वभाषार्थसंसिद्धिर्जायते तत्र मज्जनात्

अत्रागस्त्यः समागत्य स्नात्वा मुनिगणावृतः । अभ्यर्चयति शोणाद्रिमासिभाद्रपदे सदा

वशिष्ठमुत्तरेभागे तीर्थं दिव्यं शुभोदयम् । सर्ववेदार्थसंसिद्धिर्जायते तत्र मज्जनात् ॥

अत्र मेरोः समागत्य वशिष्ठो भगवानृषिः ।

करोत्याश्वयुजे मासि शोणाद्रीशनिषेवणम् ॥ १०४ ॥

गङ्गानाम महत्तीर्थं पूर्वोत्तरदिशि स्थितम् । तत्र स्नानाद्भवेन्नृणां सर्वपातकनाशनम्

गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः कार्तिके मासि सङ्गताः । अत्रारुणाद्रिनाथस्य सेवां कुर्वन्तिसादरम्

ब्राह्मणानाम महातीर्थं मरुणाद्रीशसन्निधौ । तस्योपसङ्गमात्सद्यो ब्रह्महत्यादिनश्यति

मार्गे मासिसमागत्य ब्रह्मलोकात्पितामहः । स्नात्वा तत्प्रत्यहं देवमर्चयत्यरुणाचलम्

पौषे मासि समागत्य स्नात्वा गत्वा निजैः सुरैः । महेन्द्रः शोणशैलेशमभ्यर्चयति शङ्करम्

शैवं नाम महातीर्थं सन्निधौ तत्र वर्तते । रुद्रो ब्रह्मकपालेन सह तत्र न्यमज्जत ॥ ११० ॥

अत्र शम्भुर्गणैः सार्द्धं माघे मासि प्रसीदति । प्रायश्चित्तानि सर्वाणि नृणां सफलान्भुवि

आग्नेयमग्निदिग्भागे तीर्थसौभाग्यदायकम् । अग्निरत्र पुरा स्नात्वा स्वाहया सङ्गतः सुखी

अनङ्गोऽपि स्मरः स्नात्वा फाल्गुने मासि सङ्गतः ।

अभ्यर्च्य शोणशैलेशमभूत्सर्वसुखाधिपः ॥ ११३ ॥

दिशि दक्षिणपूर्वस्यां वैष्णवं तीर्थं महद्भुतम् । ब्रह्मर्षयः सदा तत्र वसन्ति कृतकौतुकाः ॥

द्वैत्रे मासिसमागत्य विष्णुस्तत्र रमापतिः । स्नात्वाऽभ्यर्च्यारुणाद्रीशमभवलोकनायकः

सौरनाम महातीर्थं कौबेरदिशि जृम्भितम् । सर्वरोगोपशान्तिश्च जायते तत्र मज्जनात्

वैशाखे मासि दिनकृत्स्नात्वाऽत्रे शनिषेवते । बालखिल्यैः समं श्रीमान्वेदैश्च सह सङ्गतः

आश्विनं पावनं तीर्थं मीशब्रह्मोत्तरे स्थितम् । आप्लुतौ मिषजौ दसौ पूजावत्र निमज्जनात्

अत्राश्विनौ समागत्य स्नात्वाऽभ्यर्च्य च शङ्करम् । दक्षिणे शोणशैलस्य निकटे वर्तते शुभम्

कामदं मोक्षदं चैव तीर्थं पाण्डवसञ्ज्ञितम् ।

पुरा हि पाण्डवास्तत्र मज्जनात् क्षितिनायकाः ॥ १२० ॥

अत्र धात्री समागत्य सर्वोपधिफलान्विता । ज्येष्ठमासिसमं देवैरार्चयन् चारुणाचलम्

आषाढे मासिसंत्यक्ता विश्वेदेवामहाबलाः । अभ्यर्च्य शोणशैलेशमागच्छन्मखराध्यताम्

वैश्वदेवं महातीर्थं सोमसूर्योत्तराश्रयम् । विश्वाधिपत्यमतुलं लभ्यते तत्र मज्जनात्

परितो लक्ष्यते तीर्थं पूर्वस्यां दिशि शोभने । अत्र लक्ष्मीः पुरा स्नात्वा लेभे पुरुषमुत्तमम्

उत्तरस्यां दिशि पुरा पुण्या स्कन्दनदी स्थिता ।

अत्र स्नात्वा पुरा स्कन्दः सम्प्राप्तो विपुलं बलम् ॥ १२५ ॥

पश्चिमस्यां दिशि ख्याता परा कुम्भनदी शुभा ।

अगस्त्यः कुम्भकः कुम्भस्तत्र नित्यं व्यवस्थितः ॥ १२६ ॥

गङ्गा च मूलभागस्था यमुना गगने स्थिता । सोमोद्भवा शिरोभागे सेवन्ते शोणपर्वतम्

बहून्पि च तीर्थानि सम्भूतानि समन्ततः । तेषां भेदान् पुरा वेत्तुं मार्कण्डेयस्तुनाशकः

तपोभिर्बहुभिस्सोऽयं शोणाद्रीशमतोषयत् । प्रार्थयामास च वरं प्रीता तस्मान्मुनीश्वरः

मार्कण्डेय उवाच

भगवन्नरुणाद्रीश तीर्थभेदाः सहस्रशः । प्रख्याताश्च प्रकाशान्ते दुर्बोधास्त्वल्पचेतसाम्

कथमेकत्र सान्निध्यं लभेरन्भुवि मानवाः । अपर्याप्तश्च भवति पृथगेषां निषेवणे ॥

अन्तर्निगूढतेजास्त्वं गत्वा यः सकलैः सुरैः । आराध्य सेकुरुतथा शोणाद्रिस्पर्शमीरुभिः

अहं च शम्भुमभ्यर्च्य तपसाऽरुणपर्वतम् । सर्वलोकोपकारार्थं सूक्ष्मलिङ्गमपूजयम् ॥

विश्वकर्मकृतं दिव्यं विमानं विविधोत्सवम् । सङ्कल्प्य सकलान्भोगान्नित्यानजनयत्पुनः
धर्मशास्त्राणिविविधान्यवापुर्मुनिपुङ्गवाः । शिवकार्याणिसर्वाणि चक्रुर्मक्तिसमन्विताः
मयाचशम्भुमभ्यर्च्य कृताग्न्याहुतिसम्भवाः । सप्रकन्यावरारोहाः पूजार्थं विनियोजिताः
हतशत्रुगणैर्भूपैर्लब्धराज्यैः पुरा नृपैः । प्रत्येकं विविधैर्भोगैः शोणशैलाधिपोऽर्चितः ॥

इदमनुभववैभवं विचित्रं दुरितहरं शिवलिङ्गमद्रिरूपम् ।

अमलमनभिगम्यनामधेयं वरमरुणाद्रिनायकं भजस्व ॥ १३८ ॥

अवनतजनरक्षणोचितस्य स्मरणनिराकृतविश्वकलमपस्य ।

भजनममितपुण्यराशियोगादरुणगिरेः कृतिनः परं लभस्व ॥ १३९ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ऽरुणाचलस्थविविधतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

अरुणाचलस्थितनानातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

पार्वत्युवाच

कथमग्निमयं लिङ्गमभिगम्यमभूद्भुवि । प्राणिनामपि सर्वेषामुपशन्ति कथं गतः ॥
तीर्थानामुद्भवः पुण्यात्कथं चारुणपर्वतात् । उपसंहृतसर्वाङ्गः कथं वा वद मेऽचलः ॥

गौतम उवाच

कृते त्वग्निमयः शैलस्त्रेतायां मणिपर्वतः । द्वापरे हाटकगिरिः कलौ मरकताचलः
बहुयोजनपर्यन्तं कृते वह्निमये स्थिते । बहिः प्रदक्षिणं चक्रुः प्रशाम्यति महर्षयः ॥
शनैः शान्तोऽरुणाद्रीशः श्रीमानभ्यर्थितः सुरैः । लोकगुप्त्यर्थं मत्पुत्रमुपशान्तोऽरुणाचलः
अथ गौरी मुनिं प्राह कथं शान्तोऽरुणाचलः । कथं वा प्रार्थयामासुर्देवेशं त्रिदशाश्चमम्

सप्तमोऽध्यायः]

* अरुणाद्रिविषये पार्वती गौतमसम्वादार्णनम् *

इतितस्यावचः श्रुत्वा गौतमस्त्वभ्यभाषत । प्रशस्य भक्तिमतुलां तस्यास्तत्त्वार्थवेदिनीम्
गौतम उवाच

अग्निरूपं पुरा शैलमासादयितुमक्षमाः । पुरा सुराः स्तुतिं चक्रुर्भ्यर्च्य क्रतुसम्भवैः ॥
भगवन्नरुणाद्रीश सर्वलोकाहितावह । अग्निरूपोऽपि संशान्तः प्रकाशस्व महीतले ॥ ६
असौ यस्ताम्रो अरुण उतवधुः सुमङ्गलः । इतित्वांसकला वेदाः स्तुवन्ति शिवविग्रहम्
नमस्ताम्राया ऽरुणाय शिवाय परमात्मने । वेदवेद्यस्वरूपाय सोमाय सुखरूपिणे ॥ ११ ॥
त्वद्रूपमखिलं देव जगदेतच्चराचरम् । निधानमिव ते रूपं देवानामिदमीक्ष्यते ॥ १२ ॥
वर्षतां च पयोदानां निर्भराणां च भूयसां । सलिलोपायसंहारो युक्तस्ते युगसंक्षये
अग्नेरापः समुद्भूतास्त्वत्तो हि परमात्मनः ।

विश्वसृष्टिं वितन्वन्ति विचित्रगुणवैभवात् ॥ १४ ॥

शीतोभव महादेव शोणचल कृपानिधे ! । सर्वेषामपि जीवानामभिगम्यो भव प्रभो ॥
इति स्तुतः सुरैः सर्वैरानतैर्मन्त्रकवत्सलः । सद्यः शीतलतां गच्छन्नभिगम्योऽभवत्प्रभुः
प्रावर्तन्त पुनर्नद्यो निर्भराश्च बहुदकाः । वर्षतामिव मेघानां न जग्राह जलं बहु ॥ १७
तथापि तरुणाकौट्यत्कालाग्निशतकोटिभिः । समानदीप्तिरभजज्जीवानामभिगम्यताम्
विसृज्य विश्वसालं नदीश्च रसविश्वरैः । सम्पूर्यः सकलैर्देवः सर्वदा सम्प्रकाशते ॥

तीर्थानि तानि तान्यासन्नपरितः प्रार्थनावशात् ।

दिक्पालानां सुराणां च महर्षीणां महात्मनाम् ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच

इति तस्य वचः श्रुत्वा गौरी कुतुकसंयुता । तीर्थानामुद्भवं सर्वं श्रोतुं समुपचक्रमे ॥

पार्वत्युवाच

कानि तीर्थानि जातानि शोणाद्रेलोकगुप्तये । भगवन्ब्रूहि सकलं तीर्थानामुद्भवं मम ॥
इति तस्यावचः श्रुत्वा गौरी शान्तोऽरुणाचलः । तीर्थानामुद्भवं सर्वं व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥

गौतम उवाच

ऐन्द्रं नाम महातीर्थमिन्द्रभागे समुत्थितम् । तत्र स्नात्वा पुरा शक्रो ब्रह्महत्यां व्यपोहयत्

ब्रह्मतीर्थं पुनर्दिश्यं वह्निकोणेसमुत्थितम् । परस्त्रीसङ्गमात्पापंवह्निःस्नात्वात्रचात्यजत्
याम्यंनाममहातीर्थंयमभागेविजृम्भते । अत्र स्नात्वायमोऽत्याक्षीद्भयं ब्रह्मास्त्रसम्भवम्
नैऋतन्तु महातीर्थं नैऋत्यां दिशि शोभते । भूतवेतालविजयं तत्र स्नात्वर्षयो गताः
पश्चिमेवारुणं तीर्थं दिग्भागेच प्रकाशते । शल्यकोषं पुरालेमेस्नात्वाऽत्रवरुणोनिजम्
वायव्ये वायवीयं च तीर्थमत्र प्रकाशते । तत्र स्नात्वा ययौ वायुर्जगत्प्राणत्ववैभवम्
उत्तरेचाऽत्र दिग्भागे सोमर्तार्थमितिस्मृतम् । तत्र स्नात्वपुरासोमोयक्ष्मरोगादमुञ्चत
ऐशानेचाऽत्रदिग्भागेविष्णुतीर्थमितिस्मृतम् । तत्रस्नात्वापुराविष्णुःश्रियाचसहसङ्गतः
मार्कण्डेयः पुरा देवि प्रार्थयामास शङ्करम् । सदाशिव महादेव देवदेव जगत्पते ॥

बहूनामिह तीर्थानामेकत्र स्यात्समागमः ।

केनोपायेन भगवन्कृपया वद शङ्कर ! ॥ ३३ ॥

इति तस्य वचः श्रुत्वा देवदेव उमापतिः । उपायं दर्शयामास मुनये प्रीतमानसः ॥

महेश्वर उवाच

सदोपहारवेलायां सर्वतीर्थसमुच्चयः । सन्निधि मम सम्प्राप्तः सेवते गूढरूपतः ॥
नान्यदन्वेषणीयं ते तीर्थमत्र महामुने ! । ममोपहारवेलायांदृश्यते तीर्थसञ्चयः ॥ ३६ ॥
तस्माद्भक्तियुतैर्नित्यं सर्वतीर्थसमागमः । मुनिभिश्चसुरैःसर्वैर्न वेद्यान्तेविलोक्यताम्
इति देवि पुरा देवो मार्कण्डेयाय शङ्करः । उपादिशदमेयात्मा तीर्थसन्दर्शनक्रमम् ॥

गौतम उवाच

सर्वाण्यपि च पुण्यानि तीर्थानि शिवसन्निधौ । सदोपहारवेलायांदृश्यानि किलमानवैः
व्रतं तीर्थं तपो वेदा यज्ञाश्चनियमादयः । योगाश्चशोणशैलेःशदर्शनादृष्टसञ्चराः ॥ ४० ॥

निशम्य वाक्यं मुनिपुङ्गवस्य प्रसेदुषी पर्वतराजपुत्री ।

अवोचदत्यद्भुतमेतदत्र त्वयोपदिष्टं भुवि तीर्थजालम् ॥ ४१ ॥

अहं कृतार्था तपतां वरिष्ठ ! त्वत्सङ्गमात्सम्प्रति तीर्थजालम् ।

प्राप्ता नमस्तेऽस्तु तपोविशेषं शिवोऽपि मेऽत्रादिशदेवकर्तुम् ॥ ४२ ॥

कथं गिरीशः पुनरत्र देवः स्फुरन्महावह्निवपुर्धरोऽपि ।

प्रशान्तरूपः परमेश्वरोऽयमभ्यर्चनीयो भुवि मर्त्यवर्गैः ॥ ४३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणाचलस्थविविधतीर्थवर्णनं नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

पार्वतीगौतमसम्वादेऽरुणाचलेऽस्थापिताऽरुणेश्वराराधनमाहात्म्यवर्णनम्

गौतम उवाच

शृणु देवि पुरावृत्तं कैलासे मेरुधन्विना । आदिष्टस्तीर्थयात्रार्थमहंलिङ्गानिवीक्षितुम्
रुद्रक्षेत्रे च केदारे तथा बदरिकाश्रमे । काश्यां पुण्येषु देशेषु तथा श्रीपर्वते शिवे ॥
कञ्चीमुख्यासु पुण्यासु पुरीष्वप्यगमं तदा । ऋषिभिविबुधैःसाथैर्गणैर्योगिभिरुत्तमैः
स्थापितानि च लिङ्गानि स्वयम्भूनिचदृष्टवान् । तत्रतत्रमहाभागेतीर्थानिशिवसन्निधौ
सेवमानः सशिष्योऽहंपर्यटन्पृथिवीमिमाम् । एवंतीर्थानिसर्वाणिगाहमानोब्रतान्वितः
तपांसि यज्ञकर्माणि कुर्वन्भूमिं समाचरन् । शिवस्मरणसंयुक्तः शिवलिङ्गानिसन्नमन्
सर्वाणि भुवि पुण्यानि देशमेतमुपाश्रयम् ।

अत्र देवं महादेवमविकेशं त्रियम्बकम् ॥ ७ ॥

अरुणाद्रिरितिख्यातं पर्वतं लिङ्गमैक्षिषि । अत्र सिद्धा महात्मानो मुनयश्च दृढव्रताः
कन्दमूलफलाहारा दूष्टाः शोणाद्रिसेवकाः । अस्तौषमादिभ्यं लिङ्गमरुणाद्रिमयं महत्
आद्येन ब्रह्मणा पूर्वमर्चितं दिव्यचक्षुषा । असौ यस्ताम्रो अरुण उत वभुः सुमङ्गलः ॥

इति वेदाः स्तुवन्ति त्वामरुणाद्रीश ! सन्ततम् ।

नमस्ताम्राय चारुणाय शिवाय परमात्मने ॥ ११ ॥

सर्ववेदस्वरूपः नित्यायामृतमूर्त्ये । काल य करुणार्द्राय दृष्टिपेयामृताब्धये ॥

भक्तवात्सल्यपूर्णाय पुण्याय पुरभेदिने दर्शनं तव देवेश सर्वधर्मफलप्रदम् ॥ १३ ॥
भुवि लब्धवतां भूयो नान्यत्कार्यतपः क्वचित् । भवता कर्मभूरेषावर्ततेऽद्य निरोधिता
प्रार्थयन्ते स्वयं वासान्देवाश्चाऽत्रत्वदाश्रये । कालसंग्रहसञ्जातं फलं लब्धंमयाऽधुना
अन्यत्कृतं तपः सर्वं त्वद्दर्शनफलं मम । ईदृशं तव देवेश रूपमत्यद्भुतोदयम् ॥ १६ ॥
एकमद्रिमयं लिङ्गं न कचिद्द्रष्टवान्भुवि । सूर्येन्द्राग्निसुसंयुक्तकोणत्रयमनोहरम् ॥
त्रिमूर्तिरूपं देवेश दृश्यते ते वपुर्महत् । शक्तित्रयस्वरूपेण कालत्रयविधानकम् ॥ १८ ॥

त्रिवेदात्मं त्रिकोणाङ्गं लिङ्गं ते द्रष्टुमद्भुतम् ।

त्रैलोक्यरक्षणार्थाय विततं रूपमास्थितः ॥ १९ ॥

दृश्यते वसुधाभागे शोणाद्विरितिविश्रुतः । अजानताञ्च मर्त्यानां समालोकनमात्रतः
वितरत्यखिलान्भोगानव्याजकरुणानिधिः । अर्चया रहितं लिङ्गमन्यं शून्यमुदाहृतम्
इदन्तु पूजितं देवैः सदा सर्ववरप्रदम् । प्रसीद करुणापूर्णं शोणाचल महेश्वर ॥ २२ ॥
त्रायस्व भवभीतं मां प्रपन्नं भक्तवत्सल । द्रष्टव्यं द्रष्टुमेतत्ते रूपमत्यद्भुतं महत् ॥
कृतार्थं कृपासिन्धो शरण्य शरणागतम् । इति संस्तूयमानो मे देवः शोणाचलेश्वरः

अदर्शयत्परं रूपं दिव्यमेहीत्युवाच माम्

प्रीतोऽस्मि भवतः स्तोत्रैर्भक्त्या च परया भृशम् ॥ २५ ॥

अत्रैव भवतो वासो नित्यमस्तुममान्तिके । सम्पूजय च मां नित्यं भुविभोगैः सनातनैः
तपसा तप सर्वेषां महत्त्वमिह दर्शय । पूर्वं कैलासशिखरे वसन्तं त्वां तपोऽन्वितम्
आदिशं पृथिव्याभागे शोणाद्रौ पूजयेत्त माम् । सप्तर्षिपूजिता पूजा दिवि मे सम्प्रकाशते
तथा नित्यार्चनायुक्त प्रकाशय धरातले । सर्वेषामेव जन्तूनां हिताय त्वं तपोऽधिकः
भुवि मां पूजयाऽर्चाभिरागमोक्ताभिरादरात् ।

दिव्या मम महापूजा दृश्या हि दिवि दैवतैः ॥ ३० ॥

प्रकाशनीया भवता पार्थिवी वसुधातले । माहात्म्यं पूर्वमेवोक्तं यथाऽहमरुणाचलः ॥

स्थितो वसुन्धराभागे मया प्रीतं तु ते भृशम् ।

ये वा सम्पूजयन्ति स्म पूर्वं मां सुकृताधिकाः ॥ ३२ ॥

तेभ्यस्त्वमधिकोभूमौ प्रकाशस्व शिवाचनम् । इत्यादिष्टो हि देवेशं प्रणम्य भवभक्तिमान्
अन्वृच्छं दयापूर्णमरुणाद्रीशमानमन् । अनासाद्यमिदं रूपमग्निरूपं महेश्वरम् ॥ ३४ ॥
कथमद्यार्चयाम्येनं मर्त्यलोकोचितार्चनैः । आदेशमिममन्वयं कथं वा कल्पयाम्यहम्
उपायमादिश श्रीमन्नभिगम्योयथाभवान् । इति विज्ञापितो देवः श्रीमाञ्छोणाचलेश्वरः
अन्वग्रहीदशेषात्मा प्रणतं मां दयानिधिः । अहन्तु सूक्ष्मलिङ्गानि प्रकाशयेमहीतले
आगमोक्तक्रियाभेदैः पूजां मे प्रतिपादय । पञ्चावरणसंयुक्तं लिङ्गं मे सूक्ष्ममद्भुतम् ॥
अरुणाद्रीश्वराभिख्यं सम्पूजय तपोबलैः । इत्यादिश्य महादेवः स्वयम्भु विमलं महत्
रूपं मे दर्शयामास सूक्ष्मलिङ्गात्मना शिवः ।

आलोक्य विमलं लिङ्गं सूक्ष्मं तत्स्वयमुच्छ्रितम् ॥ ४० ॥

अशेषाऽऽवरणोपेतं कृतार्थं हृदयोऽभवम् । पुनर्व्यज्ञापयं देवं शम्भुमाश्रितवत्सलम् ॥
आगमोक्तप्रकाराणामनिरीक्ष्यत्वमागतम् । कथन्तु तवरूपाणां नामभेदान्वियोजितान् ॥
जानीयां करुणामूर्त्तं स्वयमीश्वर मत्प्रभो । पूजकास्तवके वा स्युर्मन्दिरं वाऽत्रकीदृशम्
कथं स्तोत्रं कथं पूजाकेवात्रपरिचारकाः । स्थानरक्षाकथं वास्यात्केवात्मपरिरक्षकाः ॥
कथं वा मानुषी पूजा नित्या सम्बर्धते तव । आगता बहवो देवाः श्रद्धेयमनुजैः कथम्
प्रसीद परमेशान स्वयमाज्ञापय खिलम् । एवं विज्ञापितो देवः शोणाद्रीशः स्वयंप्रभुः
आज्ञापयत्तदा देवो विश्वकर्माणमागतम् । सृज त्वं नगरं दिव्यमरुणाख्यं गुणाधिकम् ॥
मन्दिरं मम दिव्यञ्च महामणिगणोज्ज्वलम् । तौर्यत्रिकं सपर्याङ्गं तन्मे सर्वं प्रकल्पय
आवभाषे शिवः श्रीमान्नामभेदार्चनक्रमम् । व्रतं च करुणामूर्त्तिररुणाद्रीश्वरः शिवः ॥
शृणु तन्मे च ये सृष्टाः पूजार्थं परिचारकाः । शृणु गौतम सर्वं मे मानुषं पूजनक्रमम्
य एष सर्वलोकानां क्षेमाय प्रथते भुवि । इदं तेजोमयं लिङ्गमतुलं दृश्यते महत् ॥
अरुणाद्रीश्वराभिख्यं पूज्यतां सततं त्वया । शक्तिर्ममोत्तरे भागे पूज्या नित्योदयामुदा

दधती स्थानमाहात्म्यमपीतकुचनामिका ।

अरुणाचलराजोऽयमविभागः प्रियान्वितः ॥ ५३ ॥

उत्सवार्थो महादेवः पूज्यो भोगसुतावृतः । बोधदो भक्तलोकस्य दत्ताभयकरः शिवः ॥

सारङ्गं परशुं विभ्रत्प्रसन्नवदनः सदा । उमास्कन्देश्वरः शम्भुर्द्विरत्नविभूषणः ॥
 आभया भासयँल्लोकानविकुण्ठश्रियान्वितः । शक्तेरुत्सवभद्रे च सम्पूज्यासुन्दरेश्वरी
 सर्वभूषणसंयुक्ता शृङ्गाररसवर्द्धनी । बालो गणपतिः पूज्यः पुरस्ताद्भूतिनन्दनः ॥
 मदन्तिकमलङ्कर्वन्भक्ष्यैर्भोज्यैर्हृदयैः । मत्पार्श्वमतिमुञ्चन्ती शोणरेखाञ्चितेक्षणा ॥
 उत्सवार्था परा शक्तिरन्तिकस्थैव पूज्यताम् ।

मुखराङ्घ्रिपतिः श्रीमान्नृत्यंस्ताण्डवपण्डितः ॥५६॥

उत्सवार्थसमभ्यर्च्यश्चक्षुरग्रेऽमृतेश्वरः । शक्तिश्चान्यामहाभागासम्पूज्या भूविनायका
 द्वारे नन्दी महाकालः पुरस्तात्सूर्यसन्निभः । भक्तानाममसर्वेषांपूजनंचापिकल्पयताम्
 दक्षिणेमातरः पूज्याविघ्नशास्त्रसमन्विताः । सम्पूज्योनैर्ऋतेकोणोविघ्ननाशोविनायकः
 स्कन्दः शक्तिधरश्चैवैशानकोणेशमर्च्यताम् । लिङ्गानि च मनोज्ञानिपूजनीयान्यनन्तरम्
 मन्दिरं मम सम्पूज्य दक्षिणामूर्तिं दक्षिणम् । एश्चमेविष्णुरूपाङ्कमग्निरूपान्वितंतथा
 उत्तरे ब्रह्मरूपाङ्कं पूर्वं सारङ्गभूयुतम् । सर्वदेवगुणोपेतं सर्वशक्तिसमन्वितम् ॥६५॥
 अपीतकुचनाथायाः सर्वशक्तिसमन्वितम् । मन्दिरं गुरु सम्पूज्य दिक्पालकवधूतम्
 मन्दिरस्याऽवनाथार्थं देवीर्वैभवनायकः ॥ ६७ ॥

क्षेत्रपालं तु सम्पूज्य सर्वावरणसंयुतम् । पुत्रस्य त्राणमायाता पूज्यारुणगिरीश्वरी
 काली बहुविधाश्चान्या देवता विधिपालकाः ।

उत्सवा विविधा कल्प्याः प्रतिमासमहोदयाः ॥६८॥

सृजस्व कन्यका दिव्याः शिवदेवार्हणे रताः । नृत्तगीतकलाभिज्ञारूपसौभाग्यसंयुताः
 चारुविभ्रमसंयुक्ताः कामदा नित्यपावनाः ।

शिष्यानादिश वेदज्ञान्सदाचारसमुज्ज्वलान् ॥७१॥

दिव्योपचारसंसिद्धयैसुभगाञ्जुद्धचेतसः । दीक्षितान्विमलाञ्जुद्धाञ्जुद्धैवागमविशारदान्
 शैलाचारप्रसिद्धयर्थमादिशाऽभ्यर्चने मम ।

मार्दलाञ्जुद्धिकान्वैणांस्तालिकान्वेणुवादकान् ॥ ७३ ॥

शौल्विकान्सृज सद्विद्यांश्चतुर्विधाविशारदान् ।

क्षत्रियान्विविधान्वैश्याञ्छूद्रांश्च शिवसम्मतान् ॥ ७४ ॥

चत्वारश्चमठाः कल्प्याश्चतुर्दिक्तीर्थवासिनाम् मुनीनां शिवभक्तानां निराशानां निवासतः
 तेषु स्थिता मुनीन्द्रा मे रक्षन्तु शिवपूजनम् । भिक्षमाणाः पुनः शैवाभक्ताः पाशुपता अपि
 पालयन्तु सदाऽन्येच युक्ताः कापालिका अपि । सर्वेषां जायमानां जातानां संविष्यताम्
 अव्याहताज्ञमारक्ष्यमिदं स्थानं महीभूताम् । वकुलश्च महानत्र दृश्यते दिव्यभूरुहः ॥
 अत्र भक्ता वितन्वन्तु शिवकार्यं किञ्चन्यम् । अत्र मे दीयते द्रव्यमप्रेक्षितपराप्तये ॥७६॥
 यत्तदक्षय्यफलदमारक्ष्यं शिवसेवकैः । भक्तैर्विज्ञापितं चार्थं श्रोष्यामि पुरतः स्थितैः
 सर्वसम्पादयिष्यामि तेषां चित्तानुकूलकम् । अपराधसहस्राणि क्षंस्ये मांस्वर्चतामहम् ॥
 आगमोक्ता च पूज्ये मानुषो निर्मिता यतः । ग्रहीष्ये तामहं सर्वार्चमां सर्वगमोदिताम्
 सङ्कल्पितं भवेत्कर्म प्रीतिं कृन्ममसेवकैः । आगमार्थानि शेषांस्त्वमालोक्य समयोचितान्
 विधायाभ्यर्चनाभेदां लोकरक्षाकृते मुने । कर्त्तव्या महती पूजा पौर्णमास्यां तु सादरम्

सत्राणि विविधान्यत्र कर्त्तव्यानि सहस्रशः ।

विविधानि च दानानि शक्त्या चैवाऽस्य सन्निधौ ॥ ८५ ॥

अव्युच्छिन्नप्रदीपस्य दातारो मम सन्निधौ । तेजोमयमिदं रूपं मम यान्ति न संशयः
 जलजं तरुणं पुष्पं कक्षजं च लतोद्भवम् । ददते ये च भक्त्या मे ते भविष्यन्ति भूभृतः
 तेषां पुरोगतः साक्षादहं जेष्यामिविद्विषः । यस्य यस्य तु देशस्य यो यो राजा तपोधिकः ॥
 तत्तत्समर्द्धितं रम्यं सम्भवं ददतेऽत्र मे । मत्सन्निधिमुपागत्य दुरात्मनोऽपि भूमिपाः

शिवभक्ता भृशं पूर्णा भविष्यन्ति न संशयः ॥ ८७ ॥

इति शम्भुमुखोत्थितं वचः समुपश्रुत्य विभूतकल्मषः ।

अहमानतबान्वयजिज्ञपं कुतुकाच्छोणगिरीश्वरं शिवम् ॥ ८९ ॥

इति श्रीस्कन्दे महापुराण एकाशीति साहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
 अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणेश्वराराधनामाहात्म्यवर्णनं

नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः

गौतमाय श्रीशङ्करेशिवमुख्यनाम्नांपरिगणनपुरःसरं पार्वतीकृते गौतम-
प्रश्नेऽरुणेश्वरप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनम्

गौतम उवाच

भगवन्नरुणाद्रीशनामधेयानितेभृशम् । विशेषाच्छ्रोतुमिच्छामिस्थानेऽस्मिन्सुरपूजिते
महेश्वर उवाच

नामानिशृणु मे ब्रह्मन्मुख्यानिद्विजसत्तम । दुर्लभान्यल्पपुण्यानां कामदानिसदाभुवि
शोणाद्रीशोऽरुणाद्रीशो देवाधीशो जनप्रियः । प्रपन्नरक्षको धीरः शिवसेवकवर्धकः ॥
अक्षिपेयामृतेशानः स्त्रीपुम्भावप्रदायकः । भक्तिविज्ञप्तिस्नधाता दीनवन्दिविमोचकः ॥
मुखराङ्घ्रिपतिः श्रीमान्मृडो मृगमदेश्वरः । भक्तप्रेक्षणकृतसाक्षी भक्तदोषनिवर्तकः ॥
ज्ञानसम्बन्धनाथश्च श्रीहलाहलसुन्दकः । आहवैश्वर्यदाता च स्मृतुं सर्वाघनाशनः ॥
व्यत्यस्तनृत्यदध्वजधृक्सकान्तिर्नटनेश्वरः । सामप्रियः कलिध्वंसी वेदमूर्तिर्निरञ्जनः
जगन्नाथो महादेवस्त्रिनेत्रस्त्रिपुरान्तकः ।

भक्तापराधसोढा च योगीशो भोगनायकः ॥ ८ ॥

बालमूर्तिः क्षमारूपी धर्मरक्षो वृषध्वजः । हरो गिरीश्वरो भर्गश्चन्द्ररेखावतंसकः ॥
स्मरान्तकाऽन्धकरिपुः सिद्धराजो दिगम्बरः । आगमप्रियईशानोभस्महृद्राक्षलाञ्छनः ॥
श्रीपतिः शङ्करः स्रष्टा सर्वविद्येश्वरोऽनघः । गङ्गाधरः क्रतुध्वंसो विमलो नागभूषणः
अरुणो बहुरूपश्च विरूपाक्षोऽक्षराकृतिः । अनादिरन्तरहितः शिवकामः स्वयम्प्रभः ॥
सच्चिदानन्दरूपश्च सर्वात्मा जीवधारकः । स्त्रीसङ्गवामसुभगो विधिर्विहितसुन्दरः ॥
ज्ञानप्रदो मुक्तिदश्च भक्तवाञ्छितदायकः । आश्चर्यवैभवः कामी निरवद्यो निधिप्रदः

शूली पशुपतिः शम्भुः स्वयम्भुर्गिरिशो मृडः ।

एतानि मम मुख्यानि नामान्यत्र महामुने ॥ १५ ॥

नवमोऽध्यायः]

* अरुणाद्रिप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनम् *

७१६

अन्यानि दिव्यनामानि पुराणोक्तानि संस्मर । प्रदक्षिणेनमानित्वंविशेषात्त्वं समर्चय
प्रदक्षिणप्रियो यस्मादहं शोणाचलाकृतिः । इत्याज्ञतो महादेवमर्चयन्नरुणाचलम् ॥

अविमुञ्चन्निहावासं कृतवानहमद्रिजे ! ॥ १७ ॥

गौर्युवाच

भगवन्सर्वधर्मज्ञ गौतमाय्य मुनीश्वर ! प्रदक्षिणस्य माहात्म्यं ब्रूहि मे शोणभूभृतः ॥

कस्मिन्काले कथं कार्यं कैवां पूर्वं प्रदक्षिणम् ।

कृतं शोणाद्रिनाथस्य प्राप्तमिष्टं परं पदम् ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच

इति पृष्टो मुनिःप्राह गौतमः शैलकन्यकाम् । श्रूयतां देविमाहात्म्यमादिशन्मे महेश्वरः

महादेव उवाच

अहं हि शोणशैलात्मा प्रकाशो वसुधातले ॥ २१ ॥

परितो मां सुराः सर्वे वर्तन्ते मुनिभिः सह ॥ २२ ॥

यानि कानि च पापानि जन्मान्तरकृतानि च । तानि तानिविनिश्चयन्तिप्रदक्षिणपदेपदे
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयायुतानि च । सिद्ध्यन्ति सर्वतीर्थानि प्रदक्षिणपदे पदे ॥

अपि प्रहीणस्य समस्तलक्षणैः क्रियाविहीनस्य निकृष्टजन्मनः ।

प्रदक्षिणीकृत्य शशाङ्कशेखरं प्रयास्यतः कस्य न सिद्धिरग्रतः ॥ २५ ॥

समस्ततीर्थाभिगमेषु पुण्यं समस्तयज्ञागमधर्मजातम् ।

अवाप्यते शोणमहीधरस्य प्रदक्षिणाप्रकमणेन सत्यम् ॥ २६ ॥

पदेनैकेन भूलोकं द्वितीयेनान्तरिक्षकम् । तृतीयेन दिवं मर्त्यो जयत्यस्य प्रदक्षिणे ॥
एकेन मानसं पापं द्वितीयेन तु वाचिकम् । कायिकन्तु तृतीयेन पदेन क्षीयते नृणाम्
पातकानि च सर्वाणि पदेनैकेन मार्जयेत् । द्वितीयेन तपःसर्वप्राप्नोत्यस्यप्रदक्षिणात्
पूर्णशाला महर्षीणांसिद्धानाञ्चसहस्रशः । सुराणाञ्चतथाऽऽवासाविद्यन्तेऽत्रसहस्रशः
अत्र सिद्धः पुनर्नित्यं वसास्यग्रे सुरार्चितः । ममान्तरे गुहा दिव्याध्यातव्याभोगसंयुता
अग्निस्तम्भमयं रूपमरुणाद्रिरिति श्रुतम् । ध्यायल्लिङ्गं मम बृहन्मन्दंकुर्यात्प्रदक्षिणम्

अष्टमूर्तिमयं लिङ्गमिदं यैस्तैजसं भृशम् ।

ध्यात्वा प्रदक्षिणं कुर्वन्पातकानि विनिर्दहेत् ॥ ३३ ॥

न पुनःसम्भवस्तस्य यःकरोतिप्रदक्षिणाम् । शोणाचलाकृतेर्नित्यंनित्यत्वंध्रुवमश्नुते ॥
अस्य पादरजःस्पर्शात्पूयते सकला मही । पदमेकन्तु धत्ते यः शोणाद्रीशप्रदक्षिणे ॥
नमस्कुर्वन्प्रतिदिशं ध्यायन्स्तौतिकृताञ्चलिः । असंसृष्टकरःकैश्चिन्मन्दं कुर्यात्प्रदक्षिणाम्
आसन्नप्रसवा नारी यथा गच्छेदनाकुलम् । तथा प्रदक्षिणं कुर्यादशृण्वंश्च पदध्वनिम्
स्नातो विशुद्धवेषः सन्भस्महृक्षभूषितः । शिवस्मरणसंसृष्टो मन्दं दद्यात्पदं बुधः
मनूनां चरतामग्रे देवानाञ्च सहस्रशः । अदृश्यानाञ्च सिद्धानां नान्येषांवायुरूपिणाम्
संघट्टमतिसम्पदं मार्गरोधं विचिन्तयन् । अनुकूलेन भक्तः सञ्चलनैर्दद्यात्पदं बुधः
अथवा शिवनामानि सङ्कीर्त्य चरणीतिभिः । शिवनृत्यञ्च रचयन्भक्तैःसार्द्धं परिक्रमेत्
माहात्म्यं मम वा शृण्वन्ननन्यमतिरादरात् । शनैः प्रदक्षिणं कुर्यादानन्दसनिभरः ॥
दानैश्च विविधैःपुण्यैरुपकारस्तथार्थिनाम् । यथामति दयापूर्णआस्तिकःपरितोव्रजेत्
कृते त्वन्निमयं लिङ्गं त्रेतायां मणिपर्वतम् । द्वापरे चिन्तयेद्भैरवं कलौ मरकताचलम् ॥
अथवा स्फाटिकं रूपमरुणं तु स्वयंप्रभुम् । ध्यायन्विमुक्तः सकलैः पापैःशिवपुरं व्रजेत्

अवाङ्मनसगम्यत्वादप्रमेयतया स्वयम् ।

अग्नित्वाच्च परं लिङ्गमनासाद्याचलाभिधम् ॥ ३६ ॥

ध्यात्वा प्रदक्षिणं कर्तुंरभिगम्योऽहमञ्जसा । तस्य पादरजो नृणमजरामरकारणम्
रूपमेकन्तु धत्ते यः शोणाद्रीशप्रदक्षिणे । वाहनानि सुरौघाणां प्रार्थयन्ते परस्परम्
कुर्वतां चरणं वोढुमरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् । छायाप्रदानं कुर्वन्ति कल्पकाद्याःसुरदुमाः
कुर्वतां भुवि मर्त्यानामरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् । देवगन्धर्वकाद्यानां सहस्रेण समावृताः
सेवन्ते ते गणाकीर्णा विमानशतकोटयः । मम प्रदक्षिणं भूमौ कुर्वतां पादपांसुभिः
पाविता महती वीथी दृष्टा शिवपदप्रदा । अङ्गप्रदक्षिणं कुर्वन्क्षणात्स्वर्गतनुर्भवेत् ॥
प्राप्तो वज्रशरीरत्वं न धृष्येत महीतले । व्योमयानोत्सुका देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः

अदृश्याः सञ्चरन्त्यत्र पश्यन्ते मम सन्निधिम् ।

विनयं मम भक्तिञ्च प्रदक्षिणपरिक्रमे ॥ ५४ ॥

दृष्ट्वा हर्षसमायुक्ता मर्त्येभ्योऽददते वरम् । अत्र देवास्त्रयस्त्रिंशत्पुराकृत्वाप्रदक्षिणाम् ।
प्रत्यहंमार्गमासीनाःप्रत्येकंकोटिताङ्गताः । आदित्याद्याग्रहाःसर्वेपुराकृत्वा प्रदक्षिणाम्
सम्पूर्णजगतीभागे सर्वे ग्रहपताङ्गताः । यः करोति नरो भूमौ सूर्यवारे प्रदक्षिणाम् ॥
स सूर्यमण्डलं भित्त्वा मुक्तः शिवपुरं व्रजेत् । सोमवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम्
अजरामरतां प्राप्तो नाऽसौम्यो भवतिक्षितौ । भौमवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम्
आनृत्यमखिलं प्राप्य सार्वभौमो भवेद्भ्रुवम् ।

बुधवारे नरःकुर्वन्ऽङ्गोणाद्रिशप्रदक्षिणाम् ॥ ६० ॥

व्रतं व्रतमनुप्राप्तः स वाचां पतितामियात् । गुरुवारे नरः कुर्वन्सर्वदेवनमस्कृतः ॥
प्रदक्षिणेन शोणाद्रेः स तु लोकगुरुर्भवेत् । शृगुवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥
सम्प्राप्य महतीं लक्ष्मींलभतेवैष्णवं पदम् । मन्दवारेनरःकृत्वाशोणाद्रीशप्रदक्षिणाम्
विमुक्तो ग्रहपीडाभिः स विश्वविजयी भवेत् । नक्षत्राणि च सर्वाणिपुरातदैवतैःसह
मम प्रदक्षिणां कर्तुः पुण्यानि सहसा व्रजेत् । तिथयः करणानीहयोगाश्चाममसंमताः

अभीष्टफलदा जाताः कुर्वतां मत्प्रदक्षिणाम् ।

मुहूर्ता विविधा होराः सौम्याश्च सततोदयाः ॥ ६६ ॥

मत्प्रदक्षिणकर्तृणां जायन्तेसततंशुभाः । प्रच्छिनन्ति प्रकारोऽघं दकारो वाञ्छितप्रदः

क्षिकारात्क्षीयते कर्म णकारो मुक्तिदायकः ।

दुबलाः कार्यसंयुक्ता आधिष्यादिविजृम्भिताः ॥ ६८ ॥

मम प्रदक्षिणं कृत्वा मुच्यन्ते सर्वदुःकृतैः । मम प्रदक्षिणं कर्तुं भक्त्या पादेन सन्ततम्
क्षणेन साध्वां पश्यामि त्रैलोक्यस्य प्रदक्षिणाम् ।

लोकेशाश्च दिगीशाश्च ये चाऽन्ये कारणेश्वराः ॥ ७० ॥

मम प्रदक्षिणां कृत्वा स्थिरा राज्ये पुराऽभवन् । अहञ्च गणसंयुक्तः सर्वदेवर्षिसंयुतः
उत्तरायणसंयोगे करोमि स्वप्रदक्षिणाम् । मद्रूपं तैजसं लिङ्गमरणद्विरिति श्रुतम् ॥
त्रैलोक्यस्यहितार्थायकरिष्यामिप्रदक्षिणाम् । आगता च परान्तेचगौरीतपद्माद्भुतम्

कर्तुं प्रदक्षिणं कृत्वा मामेष्यत्यनघा पुनः । कार्तिके मासि नक्षत्रे कृत्तिकाख्ये महातपाः
मम प्रदक्षिणं गौरी प्रदोषे रचयिष्यति । नराणामल्पपुण्यानां दुर्लभं तत्प्रदक्षिणम्
ज्योतिर्लिङ्गस्य दृष्टस्य देवीप्रार्थनया तथा । मया समेतादेवीसाप्राप्ताऽपीतकुचाभिधा
आश्वासयति सुरान्सर्वानुत्तरायणसङ्गमे । देवगन्धर्वयक्षाणां सिद्धानामपि रक्षसाम्
सर्वेषां देवयोनीनां भविता तत्र सङ्गमे । ये तदा मां समागत्य पूजयन्ति तपोधिकाः
सर्वजन्मकृताघौघप्रायश्चित्तं व्रजन्ति ते । दुर्लभं तद्दिनं पुंसामुत्तरायणसङ्गमे ॥
तदा मद्रूपमभ्यर्च्य कृतार्थाः सन्तुमानवाः । प्रदक्षिणं तु मे दिव्यं कुर्वन्ति च महीभुजः
तेषां पुरोगतः साक्षादहं जेष्यामिव द्विषः । राजायस्य तु देशस्य यो यो राजा तपोधिकः
स कारयेद्विप्रमुख्यैः श्रोत्रियैर्मै प्रदक्षिणाम् । मण्डलं मण्डलाद्धं स्वासङ्कल्पविधिपूर्वकम्
तस्य तस्य स्थिरं राज्यं शत्रूणाञ्च पराहतिम् । करिष्यामि मुने नित्यमहमेव पुरःस्थितः
न वाहनेन कुर्वीत मम जातु प्रदक्षिणाम् । धर्मलुब्धमना जानञ्छिवाचारपरिप्लुतिम्
धर्मकेतुः पुरा राजा यमलोकादुपागतः । मम प्रदक्षिणां कर्तुं तुरगेणाऽभ्यरोचयत् ॥
क्षणेन तुरगो जातो गणनाथः सुरर्चितः । प्रतिपेदे पदं शैवं विमुच्य धरणीपतिम् ॥
वीक्ष्य त वाहनं भूयो गणनाथवपुर्द्धरम् । पादप्रदक्षिणां कृत्वा स्वयञ्च गणपोऽभवत्
तदा प्रभृति शक्राद्याः सुराविष्णुसमन्विताः । पादाभ्यामेव कुर्वन्ति मम सर्वे प्रदक्षिणाम्
स्वर्गान्निर्पातितः कोऽपि सिद्धः काले तपःक्षयात् ।

प्रदक्षिणां ततः कृत्वा पुनर्लब्धपदोऽभवत् ॥ ८६ ॥

स्खलितं पादजं रक्तं मम कर्तुं प्रदक्षिणम् । माज्यते तस्य देवेन्द्रमौलिमन्दारकेसरैः
प्रदक्षिणमहावीथी शिलाशकलघटितम् । पदं सन्धार्यते पुंसां श्रीपयोधरकुङ्कुमैः ॥
मणिपर्वतशृङ्गेषु कल्पद्रुमवनान्तरे । सञ्चरन्ति सदा मर्त्या मम कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥

गौर्युवाच

उपचारप्रवृत्तानां फलं मे शंस सुव्रत । यैर्वै जनः कृतार्थः स्याद्यथाशक्ति कृतादरः

मुनिरुवाच

उपचारफलं देवि ! शृणु वक्ष्याम्यहं तव । यन्मह्यं कृपया पूर्वमुक्तवान्परमेश्वरः ॥ ८८ ॥

तूतीतन्तुकजालानि संसृज्य कचिदेवमे । जातिस्मरोमहीध्रेऽस्मिन्सोऽशुकैर्मा व्यवेष्टयत्
गजः कश्चित् तृषाक्रान्तो विमुच्य च मधुकचित् । वनपल्लवमुत्कीर्य मुक्तोऽभूद्गणनायकः
कूमयो विलुठन्तो मे पार्श्वे दुरितवर्जिताः । सिद्धवेषाः पुनः सर्वे मम लोकं व्रजन्ति ते
अव्युच्छिन्नप्रदीपार्चिः क्षणमप्यादधाति यः । स्वयम्प्रकाशः स भवन्ममसारूप्यमश्नुते
हारीतः कोऽपि संप्राप्तः शाखानीडोममान्तिके । खद्योतो दीपवन्नक्तं तावन्मुक्तिसमागतः

गावः प्रस्रवणैः सिक्ता वत्सस्मरणसम्भवैः ।

मत्पाश्वे मुक्तिमापुस्ता मम लोकं समाश्रयन् ॥ १०० ॥

काकः पक्षजवातेन बलिग्रहणलोलुपः । मार्जयन्मत्पुरोभागं मुक्तिं प्रापद्यत क्षणात् ॥
मूषको मद्गुहाभागं मणिसङ्घविकर्षणैः । प्रकाशयन्वितिमिरं मम रूपमपद्यत ॥ १०२ ॥
छायावृक्षत्वमास्थातुं मुनयस्त्रिदशा अपि । प्रार्थयन्त्येव मत्पाश्वे न पुनः सम्भवेच्छया
गोपुरं शिखरं शालां मण्डपं वापिकामपि । कुर्वतां मत्पुरोभागे सिध्यन्तीष्टार्थं सम्पदः
सदा मर्त्यैरनासाद्यमग्निर्लिङ्गमिदं मम । अनासाद्याचलेशाख्यं पूजयतां वसुधातले ॥

वीक्षणस्पर्शनध्यानैः स्वभूतं निखिलं जगत् ।

पोषयन्ती परा शक्तिः पूज्याऽपीतकुचाभिधा ॥ १०६ ॥

सर्वलोकैककजननीसम्प्राप्तानित्ययौवनम् । यौवनप्रार्थिभिः सेव्या सदाऽपीतकुचाभिधा
क्षणात्तस्य पुरोभागे वसतां प्राणिनामिह । परत्र वाऽत्र दुष्प्राप्यमिष्टवस्तु न विद्यते
अप्रमेयगुणाधारमपेक्षितवरप्रदम् । अशेषभोगनिलयं शोणाद्रीशं समर्चय ॥ १०६ ॥
लब्धकामा पुनः शम्भुमाश्रयिष्यसि सुव्रते । तपश्चरणमप्येतत्तव लोकहितावहम् ॥
न केवलं तव तपःस्ववाञ्छितफलप्रदम् । तपस्यतामृषीणाञ्च क्षेमायैव भविष्यति ॥
कारणान्तरमाशङ्क्य तपः कुर्वन्ति देवताः । रहस्यं देवतानान्तु फलेनैवाऽनुमीयते ॥
वयञ्च सहसम्भासास्तव व्रतनिरीक्षणात् । कृतार्थाः स्याम देवेशितपसा नः कृतार्थता
इति तस्य मुनेर्वाक्यमथैव निशम्य सा । गौरी कौतुकसंयुक्ता प्रशशंस महामुनिम्
तपः किमन्यत्कर्तव्यं लब्धं तव तु दर्शनम् । अरुणाद्रिरयं दृष्टः श्रुतं माहात्म्यमस्य च
अहो भूमेस्तु वैचित्र्यं यतो दृष्टा दिवोऽधिका । यत्रैव तैजसं लिङ्गं देवतानां वरप्रदः

शिवः प्रसादसिद्धो मे दर्शितं स्थानमात्मनः । अत्रैवशिवमाराध्यवशोकुर्यां जगद्गुरुम्
अविनाभूतमैक्यं मे देवेन भवतात्सदा । त्वया कृतेन साह्येन भवेयं शिवनायिका ॥

इति गौतमसन्निधौ तदानीं कृतसम्बित्तप आदरेण कर्तुं म् ।

अभजद्रुचिराञ्च पर्णशालां मुनिना चानुमता तथेति भक्त्या ॥ ११६ ॥

सुकुमारतनुः सरोरुहाक्षी घनतुङ्गस्तनकल्पितोत्तरीया ।

जटिला हरिनीलरत्नकान्तिगिरिजा राजति देहवत्तपःश्रीः ॥ १२० ॥

नियमैर्वहुभिस्तपोविशेषैः क्रतुषु प्राप्तविचित्रयोगबन्धैः ।

निगमागमदृष्टधर्ममार्गं सकलं सा तु कृतार्थतामनैषीत् ॥ १२१ ॥

तपसा विविधेन तप्यमाना न कदाचित्परिखेदमाप तन्वी ।

हरिरत्नमयी च काऽपि वल्लं नितरां दीप्तिमती बभूव बाला ॥ १२२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशातिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणेश्वरप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनं नाम
नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

दशमोऽध्यायः

देव्यास्तपश्चर्यायांमहिषासुरेणसहयुद्धवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अथ देवा महौ हित्वामहिषासुरपीडिताः । नत्वा गौरीतपस्यन्तांजगमुःशरणाकुलाः
अथ तानभयं देहि देवोतिभयविह्वलान् । अमरान्वीक्ष्यसादेवोकिंकार्यमिति चाभ्यधात्
ततो विज्ञापयामासुर्देव्येन्द्राद्वयमात्मनाम् । देव्यै बद्धाञ्जलिपुत्रा देवा इन्द्रपुरोगमाः

देवा ऊचुः

अप्सरोभिः परिवृतः सुखं क्रीडति नन्दने । ऐरावतमुखान्सर्वान्दिङ्नागान्निजमन्दिरे

दशमोऽध्यायः]

* देवीसमीपेमातृणामागमनवर्णनम् *

आवासयन्विनोदार्थमङ्गनाभिः सहागमान् । उच्चैश्चवःपुरोगानामुपभोगं करोत्यसौ
मन्दुरास्वस्य रम्यासु दृश्यन्ते लक्षकोटयः । हुताशवाहनं मेषं पुत्रारोहार्थमीप्सति ॥

याम्यं महिषमानीय शकटे सोऽभ्यवाहयत् ।

सिद्धीराकृष्य सकला गृहकर्मणि चाऽऽदिशत् ॥ ७ ॥

अप्सरःसङ्घमखिलमात्मसेवार्थमानयत् । अन्यत्किमपि यद्वस्तु रत्नभूतं जगत्त्रये ।

अनादृतं पुनर्हर्तुं न विश्राम्यति कोपवान् । वयञ्च सेवकाभूत्वानित्यभीतिसमन्विताः

पूजयन्तश्च तस्याऽऽज्ञां नान्यांवीक्षामहे गतिम् । शरणागतसन्त्राणं तपःफलमुदाहृतम्

दुर्जयोऽयं वरो दैत्यः सर्वेषां बलिनामपि । सुराणामपि दैत्यानां शिवाल्लब्धवरोदयः

अस्य शृङ्गाहतः सिन्धुर्यार्वाजितमिति ब्रुवन् । रत्नोपहारदानेन नित्यं तत्प्रीतिमिच्छति

पर्वतांश्च समुत्क्षिप्य शृङ्गाग्रेण महोद्धतः । क्रीडति क्षोदितशेषधातुभूलविलेपनैः ॥

न शक्यमतुलं तस्य बलमन्यदुरासदम् । स्वयमेव विजानीहि हत्वा ते निजतेजसा

शम्भुशक्तिः परा सेयंस्त्रीरूपेणाऽब्रूदृश्यते । त्वयैवाऽयं निहन्तव्यः शिवाल्लब्धवरो ह्ययम्

न जानीमो वयं देवि ! किञ्चिच्छम्भुविचेष्टितम् ।

केवलं पालनीयाः स्म जगन्मात्रा सदा त्वया ॥ १६ ॥

इति तेषां भयार्तानामाकर्ण्य वचनं शुभम् । व्याजहार प्रसन्नात्मा देवी दत्त्वाऽभयं तदा

शरणागतसन्त्राणं तपसि स्थितया मया । कर्त्तव्यममराः कालात्क्षीणः शत्रुर्भविष्यति

उपायेन समाकृष्य हनिष्यामि महासुरम् । निरागसस्तु हननमद्य मे नहि युज्यते ॥

धर्मगेधर्मभेत्तारः शलभत्वं व्रजन्ति हि । देवास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रणम्य गिरिकन्यकाम्

जगमुर्यथागतं सर्वे निर्भया हृष्टचेतसः ॥ २१ ॥

गतेषु तेषु देवेषु गौरी कमललोचना । बभूव मोहिनी शक्तिः कान्तियुक्ता ततोदरी ॥

सा देवी दिक्षु शैलेषु चतुर्ध्वरुणभूभृतः । रक्षार्थं स्थापितवती चतुरो वटुकान्वरान्

यदा कैलासशिखरादागता शैलकन्यका । अन्वगच्छन्सेवमानाश्च तत्प्रो मातरस्तदा

दुन्दुभिः सत्यवत्याख्यातयाचाऽनवमीपरा । सुन्दरीति च तत्प्रस्तामन्वयुः परिचारिकाः

विमुञ्चताऽतिथिं श्रान्तं क्षुत्पिपासासमन्वितम् ।

अरुणाद्रिमिमं द्रष्टुं नान्यमित्यब्रवीच्च तान् ॥२६॥

सीमाशैलस्थितान्वीरांस्तानादिश्य बलाधिकान् ।

तपश्चचाराऽद्रिकन्या गौतमाश्रमसन्निधौ ॥२७॥

तस्यांतपन्त्यांतवङ्ग्यांनतापःकश्चिदप्यभूत् । ववर्षकालेजलदःसफलाश्चाभवन्द्रुमाः
विरोधीनि च सत्त्वानि मुमुचुः पूर्वमत्सरम् । आश्रमःसर्वजन्तूनांशरण्योऽभूद्भयापहः
योजनद्वयपर्यन्तं सीमाशैलेषु संस्थितैः । चतुर्भिर्बटुकैः शूरै रक्षितश्चाऽरुणाचलः ॥
नोदभूत्कश्चनत्रासो न च दृष्टोभयोदयः । न व्याधिपीडनं चासीत्तत्रनारिधिजृम्भणम्
कृतार्थामुनयः सर्वप्रशंसन्तो नगात्मजाम् । शिवलोकापदं केचित्प्रत्यशंसन्तथाश्रमम् ॥
सा च गौरी तपोघोरं कुर्वती च दिवानिशम् । न तृप्तिमाययौ बालाशिवसन्तोषकारकम्
महिषश्च महावीर्यो मृगयां कर्तुमुद्यतः । चचार काननं सर्वं विदूरे शोणभूतः ॥
दैत्यसैन्यसमायुक्तो मृगयूथान्यनेकशः । वनेषु निवृत्तं स्तरसा विचचाराऽऽशुभक्षयन् ॥
धन्विभिर्बलिभिर्वीरैर्मृगाः केचिदनुदुताः । भयार्ताः परिधावन्तः प्राविशन्तं तथाश्रमम्
अनुव्रजन्तो दितिजा मृगांस्तान्हन्तुमुद्यताः । वारिताबटुकैर्वीरैर्मायाताऽत्रेति सत्वरैः ॥
किमत्रेति तदा पृष्टा बटुका दुष्टदानवैः । तपस्यति वरारोहा कन्याऽत्रेत्याहुरञ्जसा ॥
न केनचित्प्रवेष्टव्यं बलिना मुनिसेवितम् । तपःस्थानमिदं देव्याः शरणागतरक्षकम्
इति तेषां वचः श्रुत्वा बलिनो दुष्टदानवाः । तथेति विनिवृत्त्याशुकर्त्तव्यं समचिन्तयन्
मायया पक्षिरूपास्ते प्रविश्याऽऽश्रममादरात् ।

आरामवृक्षशाखासु निषेदुःखादिहेक्षितुम् ॥ ४१ ॥

सा पुनर्लसितारण्ये सर्वतुङ्गसुमान्विते । तपस्यन्ती तदा दृष्टा मायादैत्यस्य सैनिकैः
रूपलावण्यमेतस्यानिश्चयं तपसि स्थितम् । वीक्ष्य ते विस्मयोपेता गत्वा तस्मै न्यवेदयन्
सस्मरार्त्ता वृद्धरूपः प्रविवेशाऽऽश्रमं तदा । पूजितोऽस्याः सखीभिश्च गतश्रान्तिरिव स्थितः
वृद्धोऽपृच्छतिकमर्थं नु तपोऽस्या इति तास्तथा । बालाकान्तप्रसादार्थं चिरमत्र तपस्यति
परं स बलवान्कान्तो न कदापि प्रसीदति । कार्यं विवाहसमये मनोरथं यथोचितम्
अपूर्वप्रभुणा तेन नवोपकरणं महत् । सद्योजातकुलालेन सद्यः सृष्टैर्विपाचितैः ॥ ४७ ॥

भाजनैरपि साद्यस्कैर्यस्तैः पक्वैश्च शालिभिः ।

तादृशैः साधनैः सर्वैस्तादृशैर्द्रव्यसञ्चयैः ॥ ४८ ॥

अपूर्वदृष्टविभवैः कार्यस्यादुपकारणम् । सिद्धे तथोपकरणेऽस्याः सद्योऽस्तु स्वयम्बरः
इति तासां वचः श्रुत्वा विहसन्महिषोऽभ्यधात् । तपःफलमहं प्रातः स तपस्य इति स्थितम्

मदीयां सकलां मूर्तिं शृणु बाले तपस्विनि ! ॥ ५० ॥

महिषोऽहं महावीरो दैत्येन्द्रः सुरवन्दितः । जगत्त्रयमिदं सर्वं मयैव परिगृह्यते ॥
अनन्यवीरसद्भावो मय्येव भुजशुभ्रमणा । कामरूपोऽस्म्यहं बाले सर्वभोगप्रदायकः ॥
भज मां तव भर्तारं प्राणिनां तपसः फलम् । सर्वसम्पादयिष्यामि कल्यण्यैः समाहृतैः
सृजामितपसा चाऽहं विश्वकर्माणमादितः । कामधेनुसहस्राणि सृजामितपसा क्षणात्
नवभिर्निधिमिः प्राप्तैः पार्श्वस्थैर्नित्यदा मम । अपेक्षितार्थसंसिद्धिः सहस्रैवोपपाद्यते
इति तस्य वचः श्रुत्वा स्मृतदेवाभवत्क्रमात् । विसृज्य मौनं शतकैर्विहसन्ती तमब्रवीत्
अहं बलवतो भार्या भविष्यामि तपश्चरम् ।

करामि यद्यसि बली बलं दर्शय मे निजम् ॥ ५१ ॥

विरच स्त्रीस्वभावं स्वं श्रुत्वा तद्वाक्यमुत्थितम् । हते कोऽयमिति शोभाजनं महिषासुरः
जिघृक्षन्तं समायातं बोध्य तं महिषासुरम् । अभूद्दुरासदादुर्गाकन्यासाज्ज्वलनाकृतिः
महामायां समालोक्य ज्वलन्तीं पुरतः स्थिताम् । स्वयं स महिषाकारो वृधे मेरुसन्निभः
कुलभूधरशृङ्गाणि शृङ्गाभ्यां मुहुराक्षिपन् । आजुहाव निजां सेनामापूरितदिगन्तराम्
अथ ब्रह्ममुखा देवः प्रणम्य विविधायुधैः । पूजयामासुरात्मीयैर्दुर्गां कालानिरूपिणाम्
पञ्चहेतीर्हरिः प्रादाद्दश चाऽपि सदाशिवः । ब्रह्मा च तत्त्वश्च तदा तस्य मायातिरोहिताः
दिक्पालाश्च सुराश्चान्ये पर्वताश्च पयोधयः । स्त्रीयैराभरणैः शस्त्रैरधृष्टास्तामपूजयन्
माया सा बहुभिर्हस्तैर्ज्वलदायुधसञ्चयैः । आवद्धकवचा तूर्णं दुर्गाऽभूत्सहबाहता ॥
आपूरितदिशाभोगा तेजस्तत्सोढुमक्षमः । दुर्गाया घोरमालोक्य महिषस्तु पलायितः
अथ तेजो निजं घोरं प्रज्वलत्सोढुमक्षमम् । पलायमानमालोक्य महिषं सा व्यचिन्तयत्
उपायेन निहन्तव्यो दुष्टोऽयं महिषासुरः । मदपूर्वं निवृत्त्यन्ते मृगा मृगयुभिर्वने ॥

दूतांकिभिःसमाकृष्यमुद्रीभिर्मर्मवृत्तिभिः । कोपमस्यसमुद्भाव्यकरिष्येऽभिमुखंक्षणात्
अधर्मवृत्तियुक्तानां धर्मवाक्यपरिश्रवात् । कोपः समुद्भवेत्सद्यः स्वजीवक्षयकारणम्
अथवा धर्मबुद्धिस्सन् यदि शान्तो भविष्यति ।

तदा हितोपदेशेन धर्मलोपो न सम्भवेत् ॥ ७१ ॥

तपस्यद्भिःसदाकार्यःकोपत्यागःफलान्वितः । धर्महानिर्नसोढव्यातत्कोपोहितपःपरम्
इति सञ्चिन्त्य सा गौरी नाम्नासुरगुरुं मुनिम् । सङ्कल्प्यवानरमुखं प्राहिणोदसुरंप्रति
गच्छ त्वं मायया युक्तो महर्षे वानरानन । महिषं बोधयित्वा च वचनं शीघ्रमाव्रज
मैव त्वमरुणाद्रीशमुपपीडय दुर्मते । अत्र दुर्मनसां वीर्यमदृश्यं भवति क्षणात् ॥ ७५ ॥
न कलेरुपतापोऽत्र नाऽसुरैरपि पीडनम् । न साहसं च शुभदं शिवभक्तिमतामपि ॥
पूर्वजन्मकृतैः पुण्यैर्लब्धवीर्यमहोदयः । मा त्वं शोणाचलेशान्नौ शलभत्वं भजाऽसुर!
शिवेन दत्ता विभवास्तव पूर्वतपोबलात् । दहोरन्यत्र तरसा दाववह्नौ यथा द्रुमाः ॥
अत्र धर्मात्मनां वासः शिवभक्तिमतां सदा । परप्रीडाप्रसक्तानां भवेद्रोगशतावृतः ॥
ऐश्वर्यमतुलं प्राप्तो बलमन्यद्दुरासदम् । किमर्थं स्वल्पबुद्धिःसन्स्वदोषैर्नाशमेष्यसि
मया कन्या पुनर्दृष्टा विशेषादबलामता । अन्तर्गतोऽरुणाद्रीशएतस्मात्साविशिष्यते
अथवा युक्तिभेदैस्त्वं शास्त्रैर्वा शिवसम्मतैः । अनिग्राह्यमनोवृत्तिरात्मसैन्यं समानय
येन लोकान्समस्तांस्त्वं बाधसेबलगर्वितः । तत्सैन्यं तव वृद्धं च क्षणाद्वक्ष्यामि तेजसा
आनीय सकलं सैन्यमग्रे स्थापय सायुधम् ।

सद्यस्त्वात्मबलैः सृष्टैः संहरिष्यामि तत्क्षणात् ॥ ८४ ॥

मच्छस्त्रपरिकृतस्य ससैन्यस्यतवाऽऽयुषः । मुक्तिरत्रैव भविताको जानाति शिवेहितम्
वार्यमाणोऽपि पूर्वेण कर्मणा प्रेरितो जनः । अवशः कर्म कुरुते भुङ्क्ते च सद्रूपफलम्
त्वयाऽपि कलणावाक्यं वक्तव्यं किल भूरिभिः । अकार्यं विनिवृत्त्यर्थं नित्यधर्मानुपालने
इति गौर्या समादिष्टांवाचां कपिमुखो मुनिः । दूतः सन् सर्वमाचष्ट महिषस्याग्रतः स्थितः
सोऽपि सर्वं समाकर्ण्य क्रोधवेगसमाकुलः । २ं भक्षयितुमारेभे सोऽपि मायाबलाद्ययौ
अथ सैन्यं निजं सर्वं समाहूय दुराशयः । सन्नद्धं सायुधं योद्धुमादिश लोकभीषणम् ॥

युगान्तसमयोद्वेलचतुरर्णवसन्निभम् । सैन्यानां सैन्यमतुलं शोणाद्रिं पर्यवेष्टयन् ॥
अथ गौरीसमालोक्य दैत्यानां सैन्यमद्भुतम् । ससर्जतैजसाञ्छूरान्धोरान्भूतगणान्वहून्
एकपादाक्षिचरणा लम्बकर्णपयोधराः । पाणिपादशिरःकुक्षिवक्त्राः केचिद्विनिर्गताः
अहं ग्रसामि सकलमपर्याप्तमिदं मम । अहमेव हनिष्यामि दैत्यसैन्यमशेषतः ॥ ९४ ॥

किं त्वयाऽत्र पुनः कार्यं वीक्ष्य त्वं तिष्ठ केवलम् ।

अहमेवाऽत्र योत्स्यामीत्यभाषन्त परस्परम् ॥ ९५ ॥

तेषां कथयतां शङ्खं गणानां योगिनीगणैः । अधमत्सा भगवती हन्तुं तदैत्यमण्डलम्
आलोक्यतां तथारूपामापरःस्तस्य सैनिकाः दर्शयन्तः स्ववीर्याणि स्वामिनोऽग्रे धृतायुधाः
ववृषुः शस्त्रवर्षाणि दैत्याः प्रतदिगन्तरम् । बाणैः कार्मुकनिर्मुक्तैस्तानि सातुन्यवारयत्
रथानां वारणेन्द्राणां हयानां लक्षकोटिभिः । युयुधुर्भूतवेतालादेव्या सृष्टास्तु दुर्जयाः
मातरो विविधाकाराडाकिन्यो योगिनीगणाः । सृष्टाश्च तेजसाभूयः पिशाचाः प्रेतराक्षसाः
देव्या सृष्टेन सैन्येन दुर्जयेन महासुराः । भक्षिताश्चूर्णिताभिन्नादारितानि हताक्षणात्
देवी च सायुधा दृष्टा ज्वलन्ती निहतासुरैः ।

नृत्यद्भूतगणैर्भुक्तै रक्तैर्मांसैश्च तोषितैः ॥ १०२ ॥

यदा कैलासशिखरात्प्राप्ताकतुं तपोभुवम् । तदा समागताः काश्चिन्मातृकादेहगुप्तये
दुन्दुभिः सत्यवत्याख्यातथाचान्तवतीपरा । सुन्दरीति च तस्मात्सुताः पञ्चपरिचारिकाः
देव्या सृष्टा च चामुण्डा दंष्ट्रावलयभीषण । दैत्यकृत्तिवसामां सरकतृप्ताचचार सा ॥

असुरं कञ्चिदाक्रम्य नटनं सा चकार ह ॥ १०६ ॥

अथ तां समवेक्ष्य दुर्मदो हि ज्वलयामास च कोपवह्निना सः ।

अतितीव्रविवृत्तभीष्मनेत्रश्रुतिशृङ्गाग्रविभिन-मेघजालः ॥ १०७ ॥

ज्वलद्गनिशिखाभदीर्घजिह्वा परिलीऽढोन्नतशैलशृङ्गभागः ।

अवन्ति दलयन्बुराभिघातैरसकृत्पांसुभिरास्वननदिगन्तान् ॥ १०८ ॥

अतिघर्घरदीर्घघोरनादस्फुटदण्डभ्रममोहितामरो यः ।

धृतबालधिदण्डताडयमानप्रतिशीर्णामितशस्त्रवर्षसङ्घः ॥ १०९ ॥

मृतये व्यगमद्वलित्रयाढ्यां मृगराजस्थितिभासुरां भवानीम् ॥११०॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे देव्यास्तपश्चर्यायां महिषासुरेण सह युद्धवर्णनं
नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

एकादशोऽध्यायः

महिषासुरवधोत्तरंदेवीहस्तेमहिषासुरशिरःसँल्लगतावर्णनमरुणाचलमाहात्म्यञ्च
ब्रह्मोवाच

सनुसिंहस्थितां गौरीं ज्वलन्तीं विविधायुधाम् । शैलवर्षेणमहताकुपितः समपूरयत्
शरवर्षेण महता तन्निवार्य विदूरतः । विभेद निशितैः शस्त्रैरशेषं तस्य विग्रहम् ॥२॥
भिद्यमानोऽपि दैत्येन्द्रः शैलसारप्रदुर्धरः । विषादं नागमत्किञ्चिद्रवृधे युद्धदुर्मदः
भिद्यमानः स खड्गेन चकैरसिभिर्ऋष्टिभिः । शूलेन चाऽऽयुधैश्चान्यैरन्तर्धानमगाहत
ततः सिंहाकृतिर्भीमः प्रचण्डनिनदाननः । तीक्ष्णदंष्ट्रः शितनखः परिवभ्राम केसरी ॥
देवोसिंहश्चपेटेनताडयामास पाणिना । दैत्यसिंहस्य च नखैस्तस्य वक्षो व्यदारयत्
अथ व्याघ्रतया प्राप्तः स्फुटव्यात्ताननोमहान् । तंहन्तुं च बलाद्देवी वेगेनकरमक्षिपत्
दोर्घाभिर्नालरेखाभिः पूर्णःपिङ्गलविग्रहः । यानावलिभिराकीर्णःस्वर्णाद्रिरिवसञ्चरन्
मृगैरिव परित्रातुं मुच्यमानोऽग्रतो बली ।

ज्वलन्तमिव रोषाग्निं जिह्वाहेतिभिरावहन् ॥६॥

आगच्छन्तं रयाद्देवी भल्लेन शशिवर्चसा । प्रतिविध्याथ तं व्याघ्रं पुरत्रयसिवेश्वरः ॥
स बाणस्तन्मुखेभग्नस्तद्रक्तेन समुक्षितः । जगाहे गगनं भित्त्वादेहमस्यविनिर्गतः ॥११॥

स दैत्यो वारणो भूत्वा देवीमाश्वभ्युपागमत् ।

बलिभिः पशुभिर्भिन्नैस्तस्याः प्रीतिमिवाऽवहन् ॥१२॥

तं गजेन्द्रं समायान्तं मदक्लिन्नमहीतलम् । देवीसिंहस्तदा दृष्ट्वा ननर्द च जघान च
अथ खड्गधरो वीरश्चर्मपाणिःसमुद्गतः । वक्त्रं दधानो वभ्राम दंष्ट्राभृकुटिभीषणम् ॥
देवी च विलसत्खड्गचक्रचक्रलसत्करा । युयोध तेन वीरेण भग्नशीर्षाभ्यपद्यत ॥
भूयः स माहिषं रूपमास्थायासुरमायया । देव्या योद्धुं प्रववृते यथापूर्वमनाकुलम् ॥
अथदेवैर्मुनीन्द्रैश्चोदितो गौतमोमुनिः । प्रबोधयितुमारभे स्तुतिभिर्जगदम्बिकाम् ॥
त्वयि सर्वस्य जगतः प्राणशक्तिः परा मता । ओजःशक्तिर्ज्ञानशक्तिर्बलशक्तिश्चगम्यते
किमेतदद्य मोहाय युद्धमारभ्यते त्वया । उपसंह्रियतामेष दैत्यो भुवनगुप्तये ॥ १६ ॥
भिन्नानामस्य देहानामुपसंहरणान्तव । बलयश्चोपदिश्यन्ते निगमोक्ता वरप्रदः ॥

अन्यथा तृणकल्पस्य शत्रोरस्य निवर्हणे ।

कालाग्निवर्चसो देवि ! किमर्थं सम्भ्रमस्त्वयान् ॥ २१ ॥

स्वशक्तिमवसंस्तस्य समाकर्षयतां रिपोः । प्राणशक्तिं त्रिशूलेन गुणत्रयवपुधृता ॥
इति स्म बोधिता तेन पुरा भगवती तदा । महिषासुरमाक्रम्यत्रिशूलेनाऽभ्यधारयत्
अनेकगिरिसङ्कुशं देव्या विग्रहमात्मना । अशक्तस्तं धारयितुं ससाद महिषासुरः ॥
निष्पिष्टो विलुठन्क्रोशन्नाक्रान्तश्चपरिस्फुरन् । निर्गन्तुमुद्रतशिरानशशाकासुराधिपः
त्रिशूलमुखमिन्नाङ्गरक्तधारासमुद्धतः । समुद्र इव सञ्जातः सन्ध्यारुणकलेवरः ॥ २६ ॥
अथ खड्गेन तीक्ष्णेन कर्तयित्वाचतच्छिरः । ननर्त्त तस्य शिरसितिष्ठन्तीमहिषादिनी
दुर्गां सिद्धाश्च गन्धर्वाः प्रशशंसुर्महर्षयः । पुष्पवृष्टिश्च महती देवैर्मुक्ता समन्ततः ॥

प्रणतः प्राञ्जलिर्देवीं तुष्टाव विबुधाधिपः ।

इन्द्र उवाच

नमस्ते जगतां मात्रे भूतानां बीजसम्बिदे ! ॥ २६ ॥

भक्तिःअद्वाचभजर्ताशक्तिश्चासित्वमम्बिके । कारणं परमाकीर्तिःशान्तिर्दान्तिःवलाक्षमा
एकैव विश्वरूपा त्वं नामभेदैर्निगद्यसे । तेषुतेषुपदेदरमांस्तपोऽनुगुणसिद्धिषु ॥
नियुज्य शत्रुं निर्भिद्य शिवा ज्ञेयाप्रकाशसे । हतोऽयंमहिषोदुष्टो विनिवृत्तश्चशाश्वभि
छिन्नमेतस्यतु शिरःसजीवमिव लक्ष्यते । रक्तनेत्रं तीक्ष्णशृङ्गं ज्वलजिह्वं चलं शिरः

आक्रम्य तव तिष्ठन्त्या रूपमेव सदाऽस्तु नः । चक्रशृङ्गधनुर्बाणखड्गचर्मवराभयैः
शूलघण्टाङ्कुशशकपाकपालकुलिशादिभिः । अशेषदेवतामूर्तिरशेषैर्देवतायुधैः ॥ ३५ ॥
आपूरिता त्वमेवाऽम्बसर्वशत्रून्निर्हसि नः । आयुधानां सहस्राणितन्मयास्तेविभूतयः
त्वज्जितारातयः सर्वे विविधायुधवाहनाः । रथनागहयैर्युक्ताः ससैन्या अपि भूयुतः
क्षणेन दग्धवीर्याः स्युस्त्वत्प्रसादविवर्जिताः ।

अपदोऽप्यल्पवीर्योऽपि त्वत्पादाम्बुजसेवकः ॥ ३८ ॥

त्रिलोकनाथतां प्राप्तः प्रथते कीर्तिमण्डितः । तद्रूपमिदमत्युग्रं ध्यायतामर्चतां सदा ॥
न शत्रुभ्यो भयं किञ्चिद्भवेद्विजयशालिनाम् । ईदृशं सर्वलोकेषु रूपं ते देववन्दितम् ॥
पूज्यतामिष्टमिद्वयं देवैर्भूत्यैश्च सर्वदा । मातरश्च त्वया सृष्टाः सर्वाभीष्टफलप्रदाः
सगणाः प्रतिपूज्यन्तां सर्वस्थानेषु सर्वदा । अयं च निहतोदैत्यस्त्वत्पादकृतलाञ्छनः
तव भक्तैः सदा पूज्यस्त्वत्प्रसादात्त्वदग्रतः । इत्थं सुरेन्द्रप्रणुता सर्वर्षिसुसेविता ॥
तथेति वरदा देवी ससर्जं च दिवं प्रति । स्वयमप्यात्मनस्तत्र तद्रूपं विविधायुधम्
संस्थाप्य मातृभिः सार्धं स्थानरक्षणमातनोत् । सङ्गृह्यविमलरूपसखीजनसमावृता
महिषस्य शिरोऽपश्यद्विकृतं खड्गधारया । कथयन्तीपुनस्तस्यचित्रलोकविभूषणम्
सखीभिः सहसावालाकण्ठतस्यव्यलोकयत् । अपश्यच्चतदालिङ्गकत्वं तस्य च पूजनम्
आदत्त सहसा गौरी लिङ्गं तस्यगलेस्थितम् । आलोकयच्चसुचिरं रक्तधारापरिप्लुतम्
आसज्जत पुनर्लिङ्गमस्याः पाणितलं गतम् ।

विमोचयितुमुद्युक्ता नाशक्नोऽनमञ्जसा ॥ ४६ ॥

अचिन्तच्च सा देवी किमेतदिति विस्मयात् । विषादेन च संयुक्तामहर्षीणां पुरःस्थिता
आहूतः शिवभक्तोऽयमिति शोकं समाविशत् । अगर्हतथृशमौढ्यमात्मनः स्त्रीस्वभावजम्
अविचारसमारब्धं शिवभक्तनिर्वहणम् । उपतापपरीताङ्गी गौतमं मुनिसत्तमम् ॥
उपगम्याऽब्रवीद्वाला साहसं कृतमात्मना । भगवन्सर्वधर्मज्ञ गौतमार्यमुनीश्वर ! ॥
मान्यया धर्मरूपेण कोऽप्यधर्मः प्रकल्पितः । देवानां रक्षणं कर्तुमभयं दातुमुद्यता ॥
अज्ञानात्महिंसां दैत्यं शिवभक्तिममर्दयम् । रजसाक्रान्तबुद्धीनां न भवेद्धर्मसंग्रहः ॥

एकादशोऽध्यायः] * महिषावधानन्तरं देव्याचिन्ताकरणवर्णनम् *

गुरुप्रसादसुलभः स्फुरद्विघ्नशताकुलः । सुदुर्धर्षा निराचारदुर्दमाः शिवसंश्रयाः ॥

विशेषतो लिङ्गधराः शिवस्तान्वहु मन्यते ।

पुरा पुरत्रयावासा दैतेया लिङ्गधारकाः ॥ ५७ ॥

अजिताः शम्भुना पूर्वमुक्तलिङ्गानिषूदिताः । अस्य कण्ठस्थितं लिङ्गं मम पाणि नमुञ्चति
कथं पापं निरस्यामि शिवभक्तवधाश्रितम् । अस्य कण्ठस्थितं लिङ्गं धारयन्ती तपोन्विता
तीर्थयात्रां करिष्यामि यावच्छम्भुः प्रसीदति । पुनः कैलासमुख्येषु शम्भुस्थानेषु भूरिषु
तीर्थेषु रचितस्नाना लप्स्ये पापविशोधनम् । इति तस्याः परिश्रान्तिं दुर्धर्मपरिशङ्कया
आकर्ण्य शिवधर्मज्ञो भयार्त्तां तामवोचत । मा भैषी गिरिजे मोहाच्छिवभक्तो हतस्त्विति
धर्मसूक्ष्मार्थवेत्तारो दुर्लभाः गिरिकन्यके । सदा शिवस्य वदनैः सद्योजातादिसंश्रितैः
आगमाः पञ्चभिः प्रोक्ता अष्टाविंशतिकोटयः । निर्णयाः शिवभक्तानां शिवमार्गस्य शोभनाः
तेषु तेषु मुनीन्द्रैश्च न त्वैव प्रतिपद्यते । कालो मुखं च कङ्कालं शैवं पाशुपतं तथा ॥

महाव्रतं पञ्च चैताः शिवमार्गप्रवृत्तयः ।

मेदाश्च बहवस्तेषामन्योन्यस्य शिवे रताः ॥ ६६ ॥

साध्य एको हि बलवान्सर्वैस्तैरनिशं शिवः । सर्व एव सदा पूज्याः स्वधर्मपरिनिष्ठितैः
अमत्सरैः शिवे भक्तैः शिवाज्ञापरिपालकैः । वेदैश्च बहुभिर्यज्ञैर्भक्त्या च परया शिवः
आराध्यते महादेवः सर्वदा सर्वदायकः । जीवा हि सा न कर्तव्या विशेषणतपस्विभिः
शिवधर्मस्य भेत्तारो निहन्तव्यास्तथाऽञ्जसा । न वेषजुषिवीक्षेत न लिङ्गं नैव सम्भवम्
शिवधर्मस्य भेत्तारं हन्यादेवाऽविचारयन् । बहुभिः स्फूर्तया बुद्ध्या धर्मविद्भिर्निरूपिते
शिवधर्मस्य विलये सद्यः शक्तिः प्रवर्तते । अस्य कर्म पुनर्दिष्टं लिङ्गमैश्वर्यचर्चितम्
न जेतुं शक्यते देवि तेनाऽसौ सर्वदैवतैः । यद्यं निहतो देवि त्वया शङ्करमान्यया ॥

आक्रान्तः शापदोषेण महर्षीणां शिवाश्रयात् ।

अथ ते कुपितास्तस्य वैषम्यादवमानतः ॥ ७४ ॥

शेषुर्महिषवद्दुष्टो महिषोऽयं भवत्विति । ततस्तद्वचनात्सद्यो महिषोऽभूत्क्षणात्तथा
प्रणम्य तोषयामास ययाचे शापमोचनम् । दत्त्वा प्रकामरूपत्वं ददुरस्मै प्रसादिताः

महिषत्वेऽपि संहारस्वयं देव्या शिवाज्ञया । विषादो न च कर्त्तव्योऽङ्गदर्शनतस्त्वया
सिद्धानां शिवरूपाणामवज्ञा कं न बाधते । महिषत्वे समुत्पन्ने दोषेण समुपस्थिते
सिद्धप्रसादाल्लब्धोऽयं शापनाशस्त्वयाकृतः । सर्वलोकाश्च सन्नातादुष्टोऽयं परिरक्षितः
शापदोषसमुत्पन्ने महिषत्वे विमोचिते । त्वया च गिरिशप्रीत्यै तपः कुर्वाणयाऽद्रिजे
द्रष्टव्यं तैजसं लिङ्गमरुणाचलसज्जितम् । पूर्वजन्मनिभक्तोऽयमरुणाद्रिपतेः स्फुटम् ॥
महिषत्वे मदाक्रान्तः परं लिङ्गेन सङ्गतः । भक्त्या लिङ्गधरं हन्तुं कः समर्थो जगत्त्रये
दृष्टाः पुरत्रये पूर्वं रुद्रेण पूजितास्त्रयः । त्वत्खड्गपरिकृतेन कण्ठेनाऽस्य वरानने ॥८३॥

दीक्षादिरहितं लिङ्गं दत्तं हन्तीति चोदितम् ।

कृतं हि महिषेणाऽपि भक्तितो लिङ्गधारणम् ॥८४॥

कदाचित्क्षपणोक्तानां विभाषाप्रत्ययंगतः । पूर्वजन्मतपोयोगात्स्मरणोलिङ्गधारणात्
त्वत्पादपद्मसंस्पर्शादयं मुक्तो न संशयः । मदुक्तनिष्कृतीनान्तु पातकानाञ्च नाशनम्
दर्शनं शैलवर्यस्य प्रायश्चित्तं परमतम् । संस्थाप्य विविधाञ्छैवाञ्जिवसिद्धान्तवेदिनः
आवाह्य सर्वतीर्थानि सर्वदोषनिवृत्तये । सरः किमपि सम्पाद्य स्नात्वा तत्र वरानने
अघमर्षणसंयुक्ता सलिङ्गा स्नानमाचर । त्रिसन्ध्यं चैव मासान्ते देवयागमहोत्सवे ॥

आराधयोपचारैस्त्वमरुणाद्रिमयं शिवम् ॥८५॥

एवं तस्य मुनेर्निशम्य वचनं शैवार्थसम्भावितं-

प्रीता देवनमस्कृता गिरिसुता देवी जगद्रक्षिका ।

शैवं धर्ममिमं विधातुमुचितं शोणाचलस्याऽग्रत-

स्तीर्थागाहनबुद्धिमाशुविदधे कर्तुं त्वग्रक्षालनम् ॥८६॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे महिषासुरवधोत्तरदेवीपाणौ महिषासुर-

शिरःसँल्लभतावृत्तान्तवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

द्वादशोऽध्यायः

सनवतीर्थप्रतिष्ठापनं देव्याशिवसमागमवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

इति सम्भाषमाणे तु महर्षौ मुनिसेविते । विजहौ गिरिजा शङ्कां शिवभक्तवधाश्रिताम्
अथान्तरिक्षादुदभूद्वाणी कर्ममनोहरा । माऽगमः शैलकन्ये त्वं पापनिष्कृतिकारणात्

गङ्गा च यमुना सिन्धुर्गोदाऽपि च सरस्वती ।

नर्मदा सा च कावेरी शोणः शोणनदी च सा ॥३॥

अत्रैव नवतीर्थानि सम्भवन्तु शिलातले । त्वत्खड्गदारिते देवि कुरु तत्राऽघमषणम्
अस्मिन्नाश्वियुजे मासिज्येष्ठानक्षत्रागते । निमज्ज्य खड्गतीर्थे त्वंसलिङ्गमासमावस

निवर्त्य सावनं मासमत्र दिक्पालसमिमतम् ।

ततः पाणिस्थितं लिङ्गं लब्ध्वा पापविशोधनम् ॥६॥

प्रतिष्ठाप्य तीर्थान् लोकानुग्रहकारणात् । उत्तीर्य तीर्थवर्येऽस्मिन् स्नात्वा लिङ्गेऽर्चितेशिवे
तापत्रयोपशान्तिश्च त्रैलोक्यस्य न संशयः । सर्वपापहरं लिङ्गं स्थावरं तीर्थसन्निधौ
स्थाप्य स्थिरया भक्त्या सदा लोकहिताय च । नक्षत्रे वैश्वदैवत्ये देवक्याः सङ्गमाचर ॥

महोत्सवसमायुक्तं यावद्दशदिनावधि । कृत्वा चाऽवभृथं पुण्यनक्षत्रे वह्निदैवते ॥१०॥

सायमभ्यर्च्य विधिवच्छोणाचलवपुर्मम । ततस्ते दर्शयिष्यामि तैजसं रूपमात्मनः ॥

एतत्कृतन्ते लोकानां रक्षायै सम्भविष्यति । इति तद्वचनं श्रुत्वा महर्षिवचनं च सा
उभयं कर्तुं मारेभे तपसा शैलकन्यका । खड्गेन दारयामास शिलातलमनाकुला ॥

उदजृम्भत तीर्थानां नवकं तत्र तत्क्षणात् । तस्य कण्ठस्थितं लिङ्गं ग्राह्यन्ती पर्वतात्मजा
तीर्थे ममज्ज तस्मिन्सा मुनीनामभ्यनुज्ञया । तीर्थानां नवकं यत्र सञ्जातं स्फटिकप्रभम्

अन्तर्वसितः कान्त्या मेचकी कृतमञ्जसा । वसन्त्यां शैलकन्यायां तीर्थं त्रिंशद्दिनं त्वथ
शम्भो विरहसन्तप्तं मनश्चञ्चलतां ययौ । तत्र श्रिया सरोजानि चक्षुषोत्पलकाननम् ॥

मन्दस्मितेन कुमुदं ससर्जं सलिलस्य सा । देव्यास्तेनोदवासेन लोकास्तु निरुपद्रवाः
कृतार्थास्सहसा जातास्तत्तत्कालफलान्विताः ।

मासान्ते सा समुत्तीर्य कृत्वा देव्युत्सवं तथा ॥१६॥

कार्तिके मासि नक्षत्रे कृत्तिकाख्ये निशोदये । पूजयित्वा तपः सिद्धैरुपचारैर्वह्मदैः
अरुणाद्रिमयं लिङ्गं तुष्टाव जगदम्बिका । नमस्ते विश्वरूपाय शोणाचलवपुर्भूते ॥२१॥
तेजोमयाद्रिलिङ्गाय सर्वपातकनाशिने । ब्रह्मणा विष्णुना च त्वं दुष्परिच्छेद्यवैभवः ॥

अग्निरूपोऽपि संछान्तो लोकानुग्रहकृत्तये ।

शक्त्या च तत्त्वसङ्घातकरः कालानलाकृतिः ॥२३॥

अद्रिश्रेष्ठारुणाद्रीश रूपलावण्यवारिधे । विचित्ररूपमेतत्ते वेदवेद्यं सुरार्चितम् ॥२४॥
तेजसां देव सर्वेषां बीजभूतं निगद्यसे । दिव्यं हि परमं तेजस्तव देव महेश्वर ॥२५॥
यत्पुरा ब्रह्मणा दृष्टं विष्णुना च विचिन्वता । अद्य पूताऽस्मि देवेशतवसन्दर्शनादहम्
तेजो दर्शय मे दिव्यं सर्वदोषहरं परम् । प्रार्थयन्त्यां तदा देव्यामरुणाद्रिमयः शिवः
आविर्बभूव तेजोमिरापूर्णं भुवनान्तरम् । कोटिसूर्योदयप्रख्यं तुल्यं पूर्णेन्दुकोटिभिः
कालाग्निर्कोटिसङ्काशं तेजः परमदृश्यत । प्रणम्य परया भक्त्या मुनिभिः सार्धं मम्बिका
विस्मयाक्रान्तहृदया ननन्द नलिनेक्षणा । अथ तेजोनिधेस्तस्मादरुणाद्रिः समुत्थितः
हिरण्मयोऽब्रवीद्वाचं पुरुषः कालकन्धरः । प्रसन्नोऽस्मितपोभिस्तेस्थानेषु मम कल्पितैः
तेजोमयमिदं रूपमीक्षितं च त्वयाऽधुना । कारणैर्बहुभिलोकान्द्रक्षेथास्त्वं जगन्मयि
तपांसि कुरुषे भूमौ किमन्यत्प्रार्थितं तव । मल्लोचनत्विषातेऽद्यतमोराशिः समुत्थितः
अशेषो हि प्रशान्तोऽभूत्तेजसोऽस्य निरीक्षणात् । अयं तु महिषो दुष्टो मद्भक्तिलिङ्गपूजकः

जग्राह सहसा ह्येतत्तस्य लिङ्गं गले स्थितम् ।

अनेन भक्षितं तच्च नास्तिकस्योपदेशतः ॥३५॥

अकरोन्मय्यविश्वासं लिङ्गरूपे गलेस्थिते । क्रमेण सोऽपि संप्राप्तो मुनिजन्ममनोहरम्
सामेवाभ्यर्चयन्ध्यायनगणनाथत्वमावसन् । पूर्वजन्मनि भक्तोऽयं महिषोऽपित्वयाहतः
चिरं मल्लिगधृग्यस्मात्सिद्धिरस्याऽपि देव्यतः । शिवलिङ्गेऽप्यविश्वासः शिवभक्तावमाननम्

न कर्त्तव्यं सदा भक्तैस्तस्माद्वै मुक्तिकाङ्क्षिभिः ।

दीक्षया रहितं लिङ्गं येन सन्धार्यते बलात् ॥३६॥

न तादृशं फलं दत्ते वज्रवत्तं निहन्ति च । न दोषस्तत्र किञ्चित्ते शोणाचलनिरीक्षणात्
सफला नयनावप्तिः सर्वदोषविनाशनात् । त्वत्पुत्रस्तन्यदानेन धात्र्योपकृतमात्मजे
त्वामपीतकुचां चक्रे वत्सलां भक्तारक्षिणीम् । नक्षत्रे कृत्तिकाख्येऽत्र तव सन्निधिलोभतः
प्रायश्चित्ताभिधानेन भवाऽपीतकुचाभिधा । पूजाशेषं समाधाय भक्तानुग्रहहेतवे ॥३७॥
भज मां करुणामूर्तिरपीतकुचनायिका । इति देवस्य वचनमाकर्ण्योऽत्यन्तशीतलम्
प्रणम्य प्रार्थितवती प्रोवाच च तमम्बिका । देवदेवप्रसादेन त्वयाऽनुग्रहशालिना ॥
एतत्ते दर्शितं तेजो दृष्टं देवैश्च मानवैः । प्रत्यक्षं कृत्तिकामासि मद्भवतान्तमहोत्सवे ॥
नक्षत्रे कृत्तिकाख्येऽस्मिन्तेजस्ते दृश्यतां परम् । तद्दीक्षितमिदं तेजः परमं प्रतिवत्सरम्
दृष्ट्वा समस्तैर्दुरितैर्मुच्यन्तां सर्वजन्तवः । तथेति देवदेवेन प्रोचेऽथाऽन्तर्दधे गिरौ
प्रदक्षिणं चकारैनं सखीभिः सा ततोऽम्बिका ।

घनश्यामलया कान्त्या परितो जृम्भमाणया ॥३८॥

अरुणाद्रिमयं लिङ्गं चक्रे मरकतप्रभम् । मन्दं चरन्ती जाताभिः प्रभाभिः पादपद्मयोः
तस्तार परितो भूमिं पद्मपत्रैः सपल्लवैः । प्रफुल्लकनकाम्भोजनीलोत्पलदलोत्करैः ॥
अर्चयन्ती च शोणाद्रिमभितो दृष्टिकान्तिभिः । इन्द्रादिलोकपालानामङ्गनाभिर्निषेविता
प्रसादिता मातृगणैर्गन्धदानविभूषणैः । छत्रचामरभृङ्गारतालवृन्तफलाचिकाः ॥५३॥
वहन्तीभिः सुखीभिर्वृता मुनिवधूयुता । प्रदक्षिणं चकारैनमरुणाद्रिं स्वयम्प्रभम् ॥

काङ्क्षन्ती शिवसायुज्यं विवाहान्निमिवाऽद्रिजा ।

तस्यां प्रदक्षिणं भक्त्या कुर्वाणायां पदे पदे ॥५५॥

प्रेषिता शम्भुना देवा परिवव्रुः सुरेश्वराः । सरस्वतीसमं धात्राविष्णुना च समं रमा
सर्वदिक्पालकान्ताभिः समेता शैलबालिका । निरुन्धती च देवेन्द्रं सलिलैर्वरदानतः
अद्रिनाथस्वरूपस्य शीतत्वमिव कुर्वती । तपस्ययाऽविनाभावाद्देवस्यैव कृतस्मृतिः
दुष्करस्योदवासस्य बोधयन्ती च साधुताम् । ऋषीणां देवमानानामुपदेशोऽयमिव क्रमात्

क्रोडामिवपुराभ्यस्तांतपसाऽपिच सङ्गता । आत्मानं विरहोत्तमात्मात्मस्थं तादृशं शिवम्
सञ्चिन्त्य चोभयोः कर्तुं शीतलत्वं जले स्थिता । तीर्थानामिव सर्वेषामुद्भूतानां शिलातले
आधिक्यमथ लोकस्य वक्तुकामा स्वयं स्थिता ।

दुरितघ्नं च पञ्चाग्निमर्थावासं सुदुष्करम् ॥ ६२ ॥

अधिगम्य तपस्तस्य शान्तिकर्तुमिव स्थिता । महिषासुरकण्ठोत्थरक्तधारापरिप्लुतम्
क्षालयन्तीव लिङ्गं तदमलैस्तीर्थवारिभिः । अरुणाख्यं पुरं रम्यं निर्मितं विश्वकर्मणा
अपीतकुचनाथेशोणाद्रीश्वरतुष्टये । शृङ्गेषु यस्य सौधेषु वसन्त्यो वारणोषितः ॥
अधःकृताभ्रतडितो जिगीषन्तीव चामरीः । यत्तुङ्गसौधशृङ्गाग्रे गायन्ती वारणोषितः ॥
सिद्धचारणगन्धर्वविद्याधरविराजितम् । अष्टापदरथाक्रान्तमष्टवीथिविराजितम् ॥ ६७ ॥
अष्टापदयथाकारमष्टदिक्पालपूजितम् । अष्टसिद्धियुतैः सिद्धैरष्टमूर्तिपदाश्रयैः ॥ ६८ ॥
अष्टाङ्गभक्तियुक्तैस्तैर्युक्तमष्टाङ्गबुद्धिभिः । चातुर्वर्ण्यगुणोपेतमुपवर्णपरिष्कृतम् ॥ ६९ ॥
लसत्सुवर्णदुर्वर्णशालामालासमास्थितम् । शङ्खदुन्दुभिर्निस्स्राणमृदङ्गमुरजादिभिः ॥
वोणावेणुमुखैस्तालैः सालापैरुपरञ्जितम् ।

ब्रह्मघोषनिनादेन महर्षीणां शिवात्मनाम् ॥ ७१ ॥

सेवितव्यं दिने दिव्यसमदर्शवृषध्वजम् । नवरत्नप्रभाजालैर्नवग्रहसमोदयैः ॥ ७२ ॥
निशादिवसयोरेवं दर्शयन्निव सर्वदा । विष्णुः स्थितश्च तं प्रीत्यासिषेवेपुरतो विभुम्
शक्रः सुरगणैः सार्धं सहस्राक्षः समाययौ । पपात दिव्यगन्धाढ्यापुष्पवृष्टिः समन्ततः
व्योमगङ्गाजलोत्सङ्गशीतलो मरुदाववौ । अतीव सौरभामोदवासिताखिलदिङ्मुखः
कनकाङ्कितशृङ्गाग्रपरिधूतवनावलिः । दर्पसम्भ्रमसन्नद्धो ननाद वृषभो मुहुः ॥ ७६ ॥
वसन्तप्रमुखाः सर्वे सहर्षमृतवः पुरः । असेवन्त प्रियकरैः पुष्पैः स्वयमथोचितैः ॥
गणैश्च विविधाकाराः सिद्धाश्च परमर्षयः । सुराश्च कुतुकोपेताः समागच्छन्दिदृक्षुः
कुङ्कुमक्षोदसम्मिश्रकर्पूररजसान्वितः । चर्यामुष्टिमहासारः समकार्यत सर्वतः ॥ ७९ ॥

अथ मृदङ्गकमर्दलभल्लरीपटहदुन्दुभितालसमन्वितैः ।

जलजकीचककाहलनिःस्वनैः सुरकृतैर्भुवनं समपूरयन् ॥ ८० ॥

सुरवधूजननृत्यनिरन्तरोल्लुलिततुम्बुरुगायनगीतिभिः ।

अभिवृतो मुनिदेवगणान्वितो वृषगतः समदर्शि वृषध्वजः ॥ ८१ ॥

सरसमेत्य शिवः करुणानिधिनंतमुखीमपि तामपलजया ।

ललितमङ्कमनङ्गरिपुः शिवां धृतिमहानधिरोष्य जहर्ष सः ॥ ८२ ॥

ललितया निजया प्रिययाऽन्वितः सुरमुनीन्द्रसमाजसमावृतः ।

ललितमप्सरसां मुहुरादरान्नटनमैक्षत गीतिसमन्वितम् ॥ ८३ ॥

अथ शिवः सुरराजसमर्पिताञ्जुभपटीरमुखानिलसौरभान् ।

हिमगिरिप्रहितांश्च समग्रहीन्मृगमदैः सह गन्धसमुच्चयान् ॥ ८४ ॥

समनुलेपितहारसुमण्डितावभिगतौ सिततां समलङ्कृतौ ।

स्वयमपीतकुचाकुचकुड्मलावरणरम्भणचञ्चलसत्करौ ॥ ८५ ॥

कठिनतुङ्गघनस्तनकोरकस्थगितमङ्गलगन्धमनोहराम् ।

गिरिसुतामधिगम्य शिवः स्वयं विरहतापमशेषमपाकरोत् ॥ ८६ ॥

अथ विनोदशतैरुपलक्षितां निजवियोगजतापकृशान्विताम् ।

अरुणशैलपतिः स्वयमद्रिजां वरमभीप्सितमथं चेत्यशात् ॥ ८७ ॥

सकुतुकं प्रणिपत्य नगात्मजा पुररिपुं भुवनत्रयगुप्तये ।

इममयाचत शोणगिरीश्वरं वरमुदारमनुग्रहसम्मुदम् ॥ ८८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे देव्याः शिवसमागमवर्णनं नाम

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

शिवेनाऽरुणाचलस्य सर्वश्रेष्ठत्वाय वरप्रदानवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अथ गौरी पुरारतिं प्रणम्य जगदम्बिका । अयाचता दृशा शम्भुमविनाभावमात्मनः
इदं विज्ञापयामास लोकानुग्रहकारणात् । कृपया परया पूर्णा गौरी सन्वाद्य सुन्दरा
न त्याज्यमेतत्ते रूपमत्र दृष्टिमनोहरम् । अहं त्वया न च त्याज्या सापराधाऽपि सर्वदा
मनोहरमिदं रूपमेतत्ते लोकमङ्गलम् ॥ ३ ॥

आलोक्यतां सदा सर्वार्द्रिगन्धर्वसमन्वितम् । भुजङ्गारलवङ्गकमलशिखरभसभिः ॥
भीषणैरलमोशन जयवेषपरिग्रहैः । सुकुमारो भवेद्द्रिष्यमाणगन्धाम्बरादिभिः ॥ ५ ॥
भूषितो रत्नभूषाभिर्विहरस्व महेश्वर । आगता नित्यमीशानः देवगन्धर्वकन्यकाः
सेवन्तामत्र देवेशं नृत्यवादित्रगीतिभिः । गणाश्च मानुषाभूत्वासेवन्तां त्वामहर्निशम्
त्वत्प्रसादादयं देव सुगन्धिः पुष्टिवर्द्धनः । आवयोः सङ्गमो दृष्टो भूयात्सर्वार्थदायकः
गृहीतमत्र देवेश सर्वमन्त्रात्मकं वपुः । चरितं तव कैङ्कर्यमस्तु भक्तिः सदा तव ॥
ज्ञानाज्ञानकृतं नित्यमपराधसहस्रकम् । क्षम्यतां तव भक्तानामनन्यशरणेक्षणात् ॥
इति देव्या वचः श्रुत्वा शम्भुः शोणाचलेश्वरः । तमेव वरदः प्रादाद्वरं सर्वमभीप्सितम्
आभाष्य गौरी कुतुकाद्रन्तुकामः स्वयं शिवः । धारय त्वं मृगमदं मनोज्ञमिदमूचिवान्
महादेव उवाच

पुलकाख्यो महान्दैत्यो मृगरूपी तपोधिकम् । कृत्वा प्रापवरं मत्तः सौगन्ध्यं परमाद्भुतम्
लब्ध्वा वरं स्वगन्धेनामोहयत्सुरयोषितः । तथैवाधर्मसम्प्राप्तो बबाधे सकलं जगत्
देवैर्भ्यर्यतः सोऽहमाहूयाऽसुरनायकम् । विमुञ्च लोकक्षार्थमासुरं देहमित्यशाम् ॥

पुलक उवाच

त्यक्ष्यामि देवदेवेश देहमेतं त्वदाज्ञया । प्रणम्य भक्तिमनसा मामप्यर्चदमूचिवान्

त्रयोदशोऽध्यायः]

[* अरुणाचलश्रेष्ठत्ववर्णनम् *

७४१

मदङ्गसम्भवं दिव्यं सौरभं विश्वमोहनम् । धायतां देवदेवेश सदा सादरचेतसा
पुलकस्वेदजातो हि सदा प्रख्यायतां तव । अयं मृगमदो लोके शृङ्गाररसवर्द्धनः ॥
त्वत्प्रियः कान्तिसौभाग्यरूपलावण्यदायकः । विसृजामि निजं देहं देवदेवजगत्पते
सदा बहुमतो देव्या दिव्यसौरभलुब्धया । मदं शसम्भवा ये स्युर्मत्तपोलब्धसौरभाः
लीयन्तां तव देवेश मूर्तावालेपनच्छात् । तथेति मय्युक्तवति स दैत्यः पुलकाभिधः
विससर्ज निजं देहं मयि सन्यस्तजीवितः । ततस्तदङ्गसम्भूतं मदं बहुलसौरभम् ॥
अधारय महं प्रेम्णा शतशृङ्गारवर्द्धनम् । तपसा देवदेवेश तप्तं तव वपुः कृशम् ॥ २३ ॥
मदङ्गं च वियोगात् इदं निर्वापयाऽधुना । इति प्रशस्य बहुधा पुलकस्नेहमद्भुतम् ॥

आलिलिम्प महादेवः पार्वतीं प्रेममन्दिरम् ।

अपृच्छच्च हसन् देवः पार्वतीं ललनाकृतिम् ॥ २५ ॥

किमेतदिति हस्तोत्थं दृष्ट्वा तं जगदम्बिका । अग्रवीदरुणाद्रीशानामय जगदम्बिका ॥

आगतिं तस्य पुष्पस्य सदा स्वकरवर्तिनः ॥ २७ ॥

देव्युवाच

अहं कैलासशिखरादेवदेव त्वदाज्ञया । तपः कर्तुमनुप्राप्ता काञ्चीं कनकतोरणाम् ॥
अवाप्यमानसोद्भूतं कङ्कारमिदमुत्तमम् । आराध्यं महादेवमम्लानगुरुसौरभम् ॥ २६ ॥
यदक्षमविश्रान्तमर्चनायोजितं मया । अविच्छिन्नमहादीप्तिः कामधेनुघृताप्लुतः ॥
अवेक्षणीयो भूपालैरनुपाल्यश्च सर्वदा । धर्मलक्षणमाधेयं लोकक्षार्थमादरात् ॥
सर्वाभीप्सितसिद्धयर्थं मत्प्रीतिकरणाय च । मया संस्थापिता धर्माद्वित्रिशल्लोकगुप्तये
रक्षणीया प्रयत्नेन तत्सन्निधिमुपागतैः । सर्वालङ्कारसंयुक्तं सर्वभोगकृतोत्सवम् ॥
आलोक्यतामिदं रूपं कन्यायां मम कान्तिमत् ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच

इति देव्या वचः श्रुत्वा शम्भुः शोणाचलेश्वरः ॥ ३४ ॥

तथेति वरदः प्रादाद्वरं सर्वमभीप्सितम् । एष शोणाचलः श्रीमान्दृश्यते लोकपूजितः
सर्वदा वरदागौर्या सर्वभोगैश्च सम्भृतः । यः एतच्छाम्भवं रूपमरुणाद्रितयास्थितम्

सम्पश्यन्ति नमस्यन्ति कृतार्थाः सर्वएवते । अरुणाचलमाहात्म्यमेतच्छृण्वन्ति ये भुवि
भवन्ति सततं तेषां समग्राः सर्वसम्पदः । श्रीमत्त्वं वाक्पतित्वञ्च रूपमव्याहतं बलम्
लभन्ते पापनाशञ्च माहात्म्यस्याऽऽस्यधारणात् । सर्वतीर्थाभिषवणं सर्वयज्ञक्रियाफलम्
सदाशिवप्रसादञ्च दत्ते शोणाद्रिदर्शनम् ॥ ४० ॥

इति कैलासशिखरात्प्राप्ता देवी शिवाज्ञया । शापमोक्षं गतवती शोणाचलनिरीक्षणात्
स्थानेष्वन्येषु देवस्य विद्यमानेषु च क्षितौ । दिवि चात्यन्तपुण्येषु शम्भुरत्र प्रसेदिवान्
अयं सदाशिवः साक्षादरुणाचलरूपतः । दृश्यते परमन्तेजः सगैस्थित्यन्तकारणम् ॥
एतत्तु तैजसं लिङ्गं सर्वदेवनमस्कृतम् । दृश्यते कर्मभूरेषा तेन धर्माधिका मता ॥ ४१ ॥
अरुणाचलनाथस्य तेजसा धृतकलमयाः । भक्तिमन्तो नरालोके सुखमाप्यस्यन्ति सर्वतः
प्रदक्षिणैर्नमस्कारैस्तपोभिर्नियमैरपि । येऽर्चयन्त्यरुणाद्रीशं तेषां शम्भुर्वशङ्कतः ॥
न तथा तपसा योगैर्दानैः प्रीणाति शङ्करः । यथा सकृदपि प्राप्तादरुणाचलदर्शनात्
स्वयम्भुवः सदावेदाः सेतिहासादिविस्थिताः । परितोगिरिरूपास्तेस्तु वन्त्यरुणपर्वतम् ॥
एतस्य वैभवं सर्वं न मया न च शार्ङ्गिणा । वचसा शक्यते वक्तुं वर्षकोटिशतैरपि ॥
देवाश्च हरिमुख्यास्ते कल्पकाद्याः सुरद्रुमाः । प्रच्छन्नरूपाः सेवन्ते सर्वदेवाऽरुणाचलम्
नतस्य कलिदोषः स्यान्नाधिव्याधिविजृम्भणा । यत्र सम्पूज्यते लिङ्गमरुणाचलसञ्ज्ञितम्
इत्येतत्कथितं सर्वं तव शम्भुपदाश्रयम् । चरितं ह्यरुणस्याऽस्य कल्पपुण्यदुरः । रुदम्

सूत उवाच

इति विधिमुखनिःसृतामुदारामरुणगिरीशकथासुधापगां हि ।

श्रुतिपुटयुगलात्पिबन्मनोज्ञां सनकमुनिस्तपसां फलं स लेभे ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे

अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे शिवेनाऽरुणाचलस्य सर्वश्रैष्ठ्यवरप्रदानवर्णनं

नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

इत्यरुणाचलमाहात्म्यम्पूर्वार्धं समाप्तम्